

Februari - Maart 1994, 13e jaargang Nummer 120

Samenlevingsopbouw

Prijs beste jaarverslag
1993

Den Haag Zuid-West:
Van plein tot park
dankzij inzet bewoners

De Deventer
wijkenaanpak
geëvalueerd

Rotterdamse
stembureaus:
toegankelijk?

3. Kwaliteitspanel Rotterdam: Naar het stembureau
5. Conferentie Welzijn en profiel
8. De Deventer wijkaanpak geëvalueerd
11. KIOSK
13. Slotdocument Commissie Welzijnsinformatie-voorziening: Weg van Babylon, op weg naar beter
14. Redactieplanner voor buurtbladen

Panel Jaarverslagen

15. Uitreiking Panel Jaarverslagen-prijs
16. Toespraak wethouder Wilekamp: Ondernemerschap in een maatschappelijke context
17. Tips bij het schrijven van een jaarverslag

Den Haag Zuid-West

20. Van Heeswijkplein tot Heeswijkpark
23. De Meetlat
24. LSA op lokatie in Den Haag Zuid-West
25. Gesprek met bewoners: Niet het eerste het beste project

27. Nederlandse Woonbond: een bewonersorganisatie oprichten, hoe doe je dat?

28. LOCO: Specialiseren in samenlevingsopbouw

29. Symposium Moedercentra

30. De Fondsendisk

31. SEV: Gevraagd, experimenten onderhoud particuliere woningen
SBO/LCO: Vliegende start Consultatie en adviescursus

Uitgebreid aandacht in deze MO voor de **ontwikkelingen in Den Haag Zuid-West**. Een grote naoorlogse wijk met zo'n 60.000 inwoners. De vernieuwing van deze 'stad in de stad' is een boeiend voorbeeld van samenwerking tussen gemeente, corporaties, projectontwikkelaars en, niet in de laatste plaats, de bewoners. We belichten in verschillende artikelen achtergronden, geschiedenis en methodieken en laten ook enkele actieve bewoners aan het woord.

Maar liefst twee 'panels' komen aan de orde. De eerste meteen al op de pagina hiernaast. Dat is het **Rotterdamse Kwaliteitspanel**. Dit panel bekeek kritisch de toegankelijkheid van Rotterdamse stembureaus voor gehandicapte en oudere stemgerechtigden. Zij stuiten op onverwachte obstakels, zo bleek. Tienduizenden Rotterdammers worden zo in meer of mindere mate gehinderd bij de uitvoering van hun democratische recht. Het tweede panel is het 'Panel toetsing jaarverslagen op maatschappelijk terrein'. De **prijs voor het beste jaarverslag 1993** kwam bij het Joods Maatschappelijk Werk uit Amsterdam terecht. De prijsuitreiking in het Amsterdamse stadhuis combineerde feest met nut. Een combinatie die in onze artikelen daarover terugkeert.

Colofon

MO/Samenlevings opbouw is een vakblad van, voor en over de samenlevings- en opbouwpraktijk. Het verschijnt tenminste tien maal per jaar; zes gewone en vier themanummers.

Samenstelling en redactie: Fenny Gerrits (eindredactie), Luc Boss, Greet Hettinga, Wil van de Leur en Kees Stuurup.

Administratieve ondersteuning: Sonja Swarts, Patty Schellekens en John Struiken.

Foto/illustratie omslag: John Struiken.

DTP: John Struiken.

Omslag en druk: Stimio, Meteren.

* Door omstandigheden is het februari-nummer pas in maart gedrukt.

De jaaronnemementsprijs bedraagt f 70,- voor het eerste en f 67,50 voor het tweede en verdere abonnementen. Losse nummers kosten f 12,50 (exclusief portokosten).

Opzegging van abonnementen dient schriftelijk vóór 1 december te geschieden.

ISSN:0929-2187.

Redactie en administratie:

Prinsegracht 51, 2512 EX, Den Haag.

Telefoon: 070-3804431, faxnummer: 3809973.

Een uitgave van het Landelijk Centrum Opbouwwerk.

Naar het stem bureau

Met drie verkiezingen in het vooruitzicht heeft het 'Kwaliteitspanel Rotterdam' een onderzoek gedaan naar de toegankelijkheid van de Rotterdamse stembureaus voor mensen in een rolstoel en mensen die moeilijk ter been zijn. De toetsingsrapportage "Smalle deuren, hoge drempels; stembureaus in Rotterdam" is opnieuw een fraai voorbeeld van de even degelijke als flexibele werkwijze van het panel. Naast de 22 'reguliere Panelleden' gingen meer dan 60 andere vrijwilligers uit de diverse aangesloten organisaties mee op het observatie- en registratiepad langs de stembureaus. Het rapport was klaar vóór de eerste verkiezingsdag in 1994, in de verwachting dat nog bepaalde verbeteringen tijdig aangebracht zouden worden. Op de dag van de Gemeenteraadsverkiezingen togen opnieuw Panel-leden naar de stembureaus, en niet alleen om hun 'democratische plicht' te vervullen. In dit artikel worden kort de bevindingen en conclusies van het onderzoek belicht, aangevuld met ervaringen van de onderzoekers.

In Rotterdam gaat het naar schatting om een groep van 60.000 gehandicapten en 100.000 ouderen, die niet zomaar iedere horde kunnen nemen. Deze cijfers zijn de afkomstig van de 'Vereniging Gehandicapten Rotterdam' die meedeelt aan het onderzoek. Een groot aantal stembureaus (292 van de in totaal 390) werd onderzocht op bereikbaarheid. Het onderzoek werd uitgevoerd door ruim 60 vrijwilligers van belangenen bewonersorganisaties. Slotconclusie is dat 30% van de Rotterdamse stembureaus goed toegankelijk is. Diverse stembureaus zijn zo slecht toegankelijk dat zij - naar het oordeel van het Kwaliteitspanel - in aanmerking komen voor vervanging.

Het eindrapport 'Smalle deuren, hoge drempels; stembureaus in Rotterdam' geeft een reeks aanbevelingen om de toegankelijkheid te verbeteren:

- aanbrengen van invalidenopritten op de straathoeken bij stembureaus;
- herstellen van verzakte trottoirs in de looproute;
- ophogen van verzakkingen bij de ingang;
- creëren van tijdelijke parkeergelegenheden bij de ingang van het stembureau en indien nodig het buiten werking stellen van de parkeermeter;
- duidelijk zichtbaar maken van opstappen, trap treden en glazen deuren bij de ingang van het stembureau;
- duidelijke bewegwijzering;

- verwijderen van losse roosters en deurmaten in de looproute;
- deuren in de looproute naar het stemlokaal in geopende stand vastzetten;
- plaatsen van stoelen, zodat een kiezer die daaraan behoefte heeft even kan uitrusten.

Het Kwaliteitspanel wijst verder op het initiatief van de 'Wijkbus Alexander' en de 'Stichting Wijkvervoer Hillegersberg/Schiebroek' om vervoer naar het stembureau op te zetten. 'Voeger regelden politieke partijen het vervoer van kiezers van de eigen zuil naar het stembureau, zo weet het rapport. Deze traditie van stemmen vergaren is gelukkig verwaterd. Een andere tip is om een symbool op de oproepkaart te plaatsen, dat aangeeft of het stembureau waar men moet stemmen goed bereikbaar en toegankelijk is.

Naar het stemlokaal

Tot de stemlokalen die plaats moeten maken voor betere, behoren drie stembureaus die zijn ondergebracht in de gymnastiekzaal op de Grote Markt 3. Een kiezer berichtte het Kwaliteitspanel het volgende: "Al heel veel jaren is er voor veel bewoners van de zogenaamde Stadsdriehoek van Rotterdam Centrum een stemlokaliteit aanwezig in een schoolgebouw, gelegen aan de Grote Markt. Niet bepaald een prettige gelegenheid en zeker niet voor de vele oudere en minder-valide bewoners. Voor wie wil gaan stemmen is dit de lijdensweg. Om in de

school te komen, moet men eerst via een paar stoepjes op het schoolplein komen. De schoolactiviteiten gaan normaal door en buiten de schooltijden moet men zich een weg banen door voetballende en dollende kinderen. Wee degene die denkt er dan te zijn. De echte ellende moet nog beginnen. Er zijn als 'stemlokaal' een tweetal gymnastiekzalen ingericht. Zomaar dat stemlokaal (lees: gym-)lokaal binnen stappen? Ho maar, er is eerst nog een 'voorvertrek': de kleedkamers, met in het midden een bank van muur tot muur. Daar moet je dus overheen klauteren! Als alternatief heeft men een prachtig 'bouwwerk' ontworpen. In het midden van de bank is een houten trapje gemaakt van ongeveer 5 treeljes, zonder leuning. Deze ga je dus nemen. Dan kom je op een soortement 'overloopje' ter breedte van de bank. Na deze 'wandelings' daal je dan aan de andere kant via een trapje (zelfde formaat) naar beneden. Ik heb nog nimmer iemand dit obstakel zien nemen. Je loopt namelijk niet alleen de kans van het wankele trapje af te vallen, maar bovenaan gekomen kun je nog je hoofd stoten tegen het plafond! Na de bank genomen te hebben kom je uiteindelijk in het stemlokaal zelf. Ter bescherming van de vloer is deze algedekt met plastic wat bij nat weer ook geen ideale toestand is. Na het uitbrengen van je stem, ga je dezelfde moeizame weg terug. Ik ben zelf minder-valide en ben altijd doodop van het klauteren en zo. Ik heb veel mensen op hun schreden zien terugkeren als ze geconfronteerd werden met deze toestanden."

Aangepast voor gehandicapten?

In de deelgemeente Hillegersberg/Schiebroek nam Jan. D. Jansen de situatie tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2 maart in aanschouw. Een bloemlezing uit zijn bevindingen volgt hierna.

"Uit mijn ervaring bij de door mij bezochte stembureaus tijdens de verkiezingsdag van 2 maart kan men het volgende concluderen. De bewegwijzering buiten de stembureaus - de weg er naar toe dus -

was heel slecht verzorgd. Nergens was aangegeven dat men een stembureau naderde. De gemeente gaat er vanuit dat men

de straat en het stemlokaal, zoals vermeld op de oproepkaart, wel weet te vinden. Het enige herkenningsteken buiten, is het nummer van het stembureau. En ook dat was in sommige gevallen zodanig aangebracht, dat het pas opviel als men reeds binnen was.

Aan de eerder door ons opgemerkte moeilijke en slechte toegankelijkheid van de stembureaus was, op 2 uitzonderingen na, niets gedaan. Het gaat bijvoorbeeld om: bij de ingang een flink hoogteverschil met het straatniveau van 40 à 60 cm, overbrugd door een trapje van een tot drie treden.

Soms was een hellingbaan toegezegd, maar die bleek op 2 maart niet aanwezig te zijn. Bij verschillende stembureaus leidde dit tot klachten van

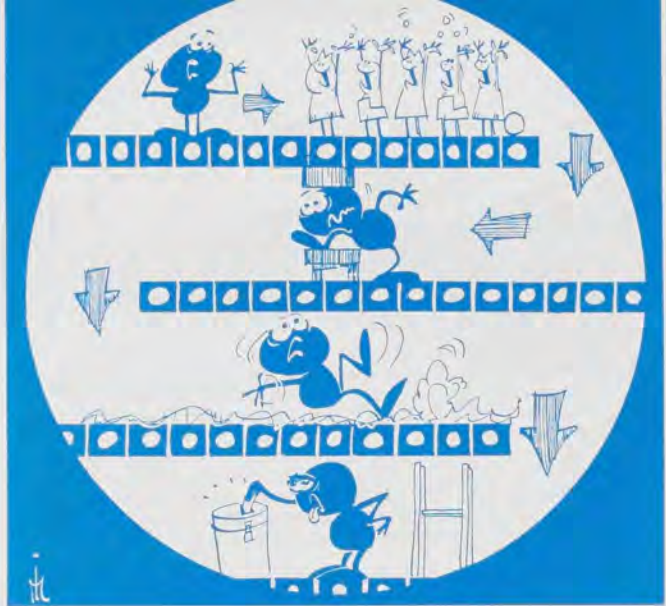

minder-valide bezoekers. In een enkel geval zag men zelfs helemaal af van stemmen.

Looproutes in de gebouwen naar het stemlokaal waren over het algemeen summier - maar wel voldoende - met de bekende 'handjes' aangevend. In sommige lokalen was met hekjes de looproute gemarkeerd. Het kan natuurlijk altijd beter, vooral wanneer in één gebouw twee of meer stemlokalen zijn ondergebracht.

In alle gymnastieklokalen, en ook op andere plaatsen waar men zuinig op de vloer is, waren dekzeilen neergelegd. Dit was niet overal even netjes gebeurd, wat een gevaar inhield voor oudere mensen. Vooral in de morgenuren toen het langdurig regende, en de zeilen flink nat werden door inloop en natte parapluïes, leidde dat tot enkele glijpartijen.

Een stembureau beschikt over het algemeen over één biljet met het stembureaunummer erop. In ver-

schillende gevallen leerde de praktijk dat meerdere numeraanduidingen noodzakelijk waren. In sommige stembureaus was men zo

inventief om zelf voor extra nummers te zorgen.

Als gevolg van de vakanties stond in de gemeentelijke gymnastieklokalen de verwarming niet aan. De leden van het stembureau moesten de gehele dag in de kou hun werk

moelijk dat sommige minder-valide bezoekers noodgedwongen rechtsonder maakten omdat ze niet binnen konden komen. Voor een rolstoelgebruiker van dit stembureau is de voorzitter met de stembiljetten naar buiten gegaan en hij heeft deze kiezer het stembiljet in de regen laten invullen.

Ook bij een stembureau in een kerk was niets gedaan aan de 50 centimeter hoogteverschil met het straatniveau. De koster heeft beloofd dat er bij de eerstkomende

doen. Ook 's avonds moest men met verkleumde handen de stemmen tellen. Een telefoontje naar de gemeente om de verwarming aan te zetten, werd beantwoord met: 'Dat kan niet, want het is vakantie'.

Bij een stembureau in een gymnastieklokaal waren de obstakels in de kleedkamer, waar men doorheen moest, het grootste probleem. Volgens een lid van dit stembureau waren er veel klachten van bezoekers over de moeilijke toegang. Zo

verkiezing een hellingbaan zal liggen bij tenminste één van de drie ingangen. Hij zal deze zelf maken.

Van de door mij bezochte stembureau kan voor slechts één stemlokaal worden overwogen het predikaat 'aangepast voor gehandicapten' toe te kennen."

Conferentie van Landelijk Contact voor het Gemeentelijk Welzijnbeleid

Welzijn en Profiel

door Greet Hellinga

Het gemeentelijk welzijnsbeleid staat ter discussie. Het aanbodbeleid van de jaren tachtig maakt plaats voor vraagbeleid. Onderzoeken, stadspanels, koffiewagens en wijkbezoeken moeten de welzijnsbehoeften van burgers naar boven halen. Maar zal er nog welzijn zijn na de verkiezingen?

Op hun jaarlijkse conferentie werkten bestuurders en ambtenaren aan de profilering van het gemeentelijk welzijnsbeleid en wij kijken er op terug.

Van LCSC naar LCGW

Het 'Landelijk Contactorgaan voor het gemeentelijk Sociaal en Cultureel beleid' veranderde haar naam. Het begrip welzijn, door anderen tot afschaffing gedoemd, doet zijn intrede en dat sluit aan bij de lokale praktijk. Het 'Landelijk Contact voor het Gemeentelijk Welzijnsbeleid' (LCGW) is geboren. De ambtenaren-club is een vereniging van gemeenten geworden en de bestuurdersdeelname groeit. Ruim 400 gemeenten zijn lid.

In het laatste nummer van het periodiek 'Kontakt' (1) dat na 30 jaar gaat verdwijnen maakt de redactie haar testament op met als thema 'Een toekomst voor de Welzijnsambtenaar?'. De conferentie 'Welzijn en Profiel' wordt er mee ingeluid. Een brede vertegenwoordiging van gemeentelijk kader levert in 'Kontakt' haar visie op het verleden, heden en toekomst van de welzijnsambtenaar. Maakt deze ambtenaar binnen het gemeentelijk apparaat niet de meest stormachtige ontwikkeling door? Van de in spijkerpak geklede coördinator vakantie-activiteiten zonder vakopleiding naar de goed geklede universitaire schoolde beleidsadviseur. En de eenling op 'Algemene Zaken' is nu medewerker op een brede 'Dienst Welzijn'. De ambtenaar is niet meer de hulp-Sinterklaas voor het particulier initiatief maar de onderhandelaar/ondernemer namens de gemeente. Hij moet financieel deskundig zijn en creatief. Hoeft geen dikke inhoudelijke nota's meer te produceren, maar dient zakelijk en generaal de vertaalslag te kunnen maken van politiek naar beleid. De subsidiëring van het particulier initiatief geschiedt nu op grond van kerntaken en te leveren prestaties;

budgetfinanciering is het adagium.

In de gemeente nieuwe stijl zal de directe woon- en leefsituatie centraal staan. De welzijnsambtenaar voelt zich thuis op dit terrein. Hij zal blijven bestaan! zo luidt een conclusie. Wie anders zal de 'Contouren van een nieuw lokaal Welzijnsbeleid' moeten voorbereiden, ontwikkelen en uitvoeren?

Investeren in burgerschap

De bezinning omtrent de plaats en de functie van het lokale welzijnsbeleid onder de titel 'Welzijn en Profiel' trekt 200 conferentiegangers. Voor de toonzetting zijn inleiders van buiten ingehuurd: Marius Ernsting en Tom Pauka. De confrontatie tussen die twee en de zaal ligt in handen van Marjolijn Uitzinger. Dan volgen de werkgroepen, twaalf in getal en twee dagdelen lang. Ze worden benut voor het werken met de matrix, een model om op grond van eigen waarneming en werksituatie veranderingsprocessen in beeld te krijgen en in gang te zetten. Het welzijnsbeleid dat Ernsting schetst klinkt mij vertrouwd en goed in de oren: wie wil dat bewoners(groepen) in de samenleving participeren, dat nieuwe vormen van maatschappelijk initiatief ontstaan en dat vrijwillige inzet behouden blijft, zal moeten investeren in burgerschap. Dat tevredenheid van burgers met hun welzijn broos is toont de gifwijk in Gouda, de Veestraat in Tilburg en de vermoorde sigarenwinkelier in de Amsterdamse Indische buurt. Primaire welzijnsfactoren als contact, gezondheid en veiligheid staan onder druk. En de maatschappelijke ontwikkelingen zijn te complex voor reguliere, sectorale voorzieningen.

Drie ontwikkelingen

'Arbeid is in en er is steeds minder van' zo luidt voor Ernsting de paradox van het arbeidscomplex. Als we vasthouden aan de fictie van betaalde arbeid voor iedereen beletten we onszelf andere perspectieven te ontwikkelen en sluiten we uit wie kansloos zijn.

Als het cultuurcomplex wordt uitgelegd in de sfeer van meerderheden en minderheden die zich moeten aanpassen, zal er geen ruimte zijn voor een positieve acceptatie en waardering van onze multi-culturele samenleving. De binnenkomst van andere culturen in Nederland blijft dan een (onontkoombaar) gevolg van internationaal-rechtelijke en humanitaire overwegingen.

Als derde ontwikkeling schetst Ernsting het zorgcomplex. Het informele hulpcircuit - al een aantal jaren stabiel op 11% dit wil zeggen 1.3 miljoen mantelzorgers - houdt de toenemende vraag niet bij en de professionele zorg zit aan zijn grens. De kwantitatieve vraag gaat gepaard met een kwalitatieve bijvoorbeld bij de thuiszorg. Omvangrijke processen van schaalvergroting, differentiatie en specialisatie naast groeiende wachtlijsten.

Investeren in de samenleving

Het wordt tijd dat de burger zowel in zijn aanspraken als in zijn aanspreekbaarheid erkend wordt. Weer subject wordt in plaats van object. Het is een pleidooi tegen de bij de instituties en bij de overheid ingeslepen structuren, werkwijzen en gewoonten, de sociale vernieuwing ten spijt. Waarom is er, zo vraagt Ernsting zich af, een omvangrijk investeringsprogramma van 250 miljoen ter versterking van de kennis-infrastructuur en voor de innovatie van het bedrijfsleven totaal 1 miljard, terwijl op de gelden voor de sociale infrastructuur - kijk naar de brede doeluitkeringen - steeds weer wordt gekort. Waarom maken betrokken partijen geen sociaal fonds waaruit geput kan worden als reguliere middelen tekort schieten? Kwam ook de WRR in 'Eigentijds Burgerschap' niet tot de conclusie: 'Investeren in burgerschap is een verstandige voorbereiding op een

onzekere, veranderlijke en verrassende toekomst'.
Terugtrekende overheden en complexe sociale problematieken maken het bevorderen van gemeenschapszin en 'community development' urgent. Het is, op een ander niveau, teruggaan naar de oerbron van het welzijnswerk: mensen die met ruggesteun van de overheid bereid zijn te investeren in de samenleving. Volgens Ernsting is het broodnodig.

Welke 'nood' wordt er gekraakt

Boven de gedrukte tekst, die na afloop van Tom Pauka's inleiding wordt uitgereikt staat: 'Speech Welzijnswerkers'. Koos hij bewust voor een verhelderende kijk op het welzijnswerk in plaats van op het gemeentelijk welzijnsbeleid of wist hij niet wie er in de zaal zaten? Ik vermoed het laatste. Want wat hij zegt gaat over de posities en de keuzes van de sociale sector, haar instellingen en beroepsgroep. Geïllustreerd met dia's krijgen wij zicht op verschuivende krachtenvelden; en de door Naisbitt genoemde 'megatrends' waarin hoofdstroom en tegenstroom herkenbaar zijn. Voor de toekomstmogelijkheden van het welzijnswerk vindt Pauka drie megatrends relevant: 1: De individualisering, waarbij begrippen horen als vrijheid en het beleven van autonomie. 2: De opwaardering van het marktmechanisme als reguleringinstrument. Oftewel: uitgaan van de calculerende burger en 'voor wat hoort wat'. 3: Het pragmatisme, een trend die de aandacht richt op wat succes heeft, op de winners.

Voor het welzijnswerk zijn volgens Pauka, de megatrends in hoofdzaak bedreigingen. Het werk past niet in deze hoofdstromen omdat het zich opwerpt voor wie zich niet kan redden, voor de niet koopkrachtige vraag, voor de have-not's en voor al datgene wat niet goed functioneert. Als de welzijnssector de trends volgt gaat het om schaalvergroting, professionalisering en commercialisering. Terwijl het bedrijfsleven meer oog krijgt voor sociale inzichten, ziet het welzijnswerk heil in zakelijk en bedrijfsmatig opereren.

Pauka dringt aan op keuzes maken. Spontaan zal in veel gevallen de keus voor de tegenstroom het winnen. Opkomen voor je mensen en laten doordringen wat zij zeggen. De opbouwwerker als makelaar voor het publieke debat; Pauka vindt het een goede rol nu pastoor en politicus niet meer als zodanig worden geaccepteerd. Het kiezen voor de tegenstroom - zo er al bewust gekozen wordt - heeft nadelen. De organisatie kan terecht komen in een marginale positie en bij een veranderde werkwijze, doordat op defensie wordt geconcentreerd. Bij een keuze voor de hoofdstroom hoeven de eigen doelstellingen niet te worden verlaten. Ze kunnen worden ondergebracht bij die van anderen. Bij een vraag uit de megatrend kan aansluiting worden gezocht bij wat de samenleving belangrijk vindt.

Criminaliteitsbestrijding past bij de hoofdstroom maar geeft ruimte aan randgroepjongerenwerk en aan activiteiten met tweede generatie migranten. Kostenbeheersing is een trend en een clubhuis dat aandacht geeft aan medicijnverslaving maakt er gebruik van. Het is een kwestie van kansen zien, van het voortdurend toetsen van de werkinhoud.

Een mooie mix in een instelling is aldus Pauka, dat een club die van de hoofdstroom gebruik maakt daarmee zoveel bedrijfsmatige stevigheid creëert dat men daarnaast tegenstromen kan werken. Hij beveelt aan om als welzijnsinstelling een bewuste keus te maken met als belangrijkste factor het voordeel van de cliënt. Meer zelfbewustzijn van eigen kracht en kwaliteit. En van de meerwaarde die de welzijnssector kan betekenen voor cliënten, samenwerkingspartners en (nieuwe) relevante partijen. Men moet niet alleen werken voor, zo sluit hij af maar gelijkwaardig meeblijven in het gesprek met de sociale partners en de politiek.

Veertigers....

Er is maar weinig tijd over voor discussie en Marjolijn Uitzinger komt tot nog geen tien vragen. De eerste is recht op de man af: 'Wat gebeurt

er als je morgen het welzijnswerk opdoekt?' Misschien opstand in een aantal buurten, misschien weinig als bij een instelling die burger al uit zicht is. Maatschappelijke problemen moeten wel gesignaleerd worden, met eensgezinde inzet kan erger worden voorkomen. Als de overheid van bepaalde taken af wil en er zijn geen verbanden in de samenleving die ze oppakken, dan zul je die verbanden eerst moeten organiseren. Vanuit de zaal merkt een wetenschapper op dat je welzijn niet kunt overlaten aan het veld, instellingen kiezen alleen voor hun eigen hachje. 'Maar deed de gemeente wat aan daadwerkelijke sturing en steun' zo reageert Ernsting 'geld weg uit instellingen is pas aan de orde als gefragmenteerd werken niet verandert en de uitdaging voor gemeenschappelijke inzet voor mensen in hun primaire bestaan onbeantwoord blijft'.

Vanuit Breda wordt gevraagd hoe waarschuwingen uit achterstandswijken en jeugdwerkloosheid aan kunnen slaan bij politici. Waar worden ze op afgerekend, op de laagste laag die niet stemt? Volgens Pauka moeten politici helder maken voor wie ze zich inzetten, door beter communiceren kan gezorgd worden dat waarschuwingen aanslaan, dan is er à la Rotterdam 'een wereld te winnen'. Ernsting merkt hoe gevoeligheid voor signalen drastisch toeneemt bij incidenten. Dat vraagt niet om nieuwe instellingen maar om een concrete inhoudelijke vertaling en vaak om verbetering van de allerbelabberste positie van vrijwilligers.

Oud LCGW-voorzitter Dijkstra klinkt somber, hoe kun je de aarde zo ploegen dat de waarden en de normen van ons veertigers bij twintigers overkomen. Sociale infrastructuur, waar heb je 't dan over, de asfaltjongens gaan wel door, Pauka vindt dat je doelstellingen die goed zijn, kunt vertellen in middelen die in deze tijd overkomen. Voor Ernsting is inzetten op burgerschap de verbinding. Het NIVON telt 8.000 jongeren, in vluchtelingenwerk en in wijken zijn honderden mensen - jong en oud - actief en aanspreekbaar. Daar lig-

VRROM brengt Beleidswijzer verbetering particuliere huurwoningen uit

gen voor de lokale overheid en welzijnsinstellingen aanknopingspunten. En ook fysieke ingrepen kunnen een basis leggen voor sociale structuur.

Uitroepteken!

De reacties op inleidingen en discussie lopen nogal uiteen. De burger is centraal gesteld, het maken van bewuste keuzes is onderstreept en het geloof in de maakbare samenleving bestaat nog. Maar waar bleef de vertaling naar de lokale overheid en de link met nieuw sociaal beleid? Er gaan stemmen op meer tijd op de conferenties in te ruimen voor de eigen inhoudelijke discussie, voor visies op de consequenties van strategische keuzes en scenario's. Welzijnsbeleid reikt verder dan de eigen Dienst¹, het heeft te maken met alles wat de gemeente doet: huisbouw, economische planning, milieuzorg, veiligheid... Welzijn profileren is geen vraag maar een uitroepteken! Het LCGW werkt er aan. Welzijnsinstellingen en -werkers kunnen het effect vergroten door, geschoeid op eigen leest, aan de discussie bij te dragen. De op deze conferentie gehouden inleidingen bieden gesprekstof en ik stuur ze graag toe aan wie er meer van wil weten. (Verwey Jonker Instituut: tel: 030-300799)

Noten

1. Kontakt, nov.1993 nr.2. Het LCGW vervolgt haar publiciteit met kwartaal Nieuwsbrieven en een keer per jaar een 'spraakmakende' publicatie. De activiteiten van de Werkplaats voor de vernieuwing van het Gemeentelijk Welzijnsbeleid en de Databank Sociale Vernieuwing zijn ondergebracht bij de VNG. Projectleider: Rento Zoutman, 070-3738275.
2. Hortulanus, R.P.: *Contouren van een nieuw lokaal welzijnbeleid*, 's-Gravenhage: VUGA, 1993.
3. Gunsteren, H.R. van, *Eigentijds burgerschap*, WRR-publicatie 1992.
4. Deelgemeente Hoogvliet: *Er is een wereld te winnen*, Sociale Vernieuwingsnota. Rotterdam 1990. □

Door het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer is een *'Beleidswijzer verbetering vooroorlogse particuliere huurwoningen'* ontwikkeld en naar alle gemeenten verstuurd. In de beleidswijzer wordt betoogd dat verbetering van de vooroorlogse particuliere huurwoningen maatwerk is. Uit de onlangs uitgebrachte *Kwalitatieve Woningregistratie (KWR)* blijkt een nog grote verbeteropgave voor de vooroorlogse particuliere huurwoning.

Afhankelijk van allerlei factoren op lokaal niveau kunnen gemeenten kiezen uit een aantal instrumenten. Deze instrumenten worden beschreven in de beleidswijzer. Verschillende opties worden via een stappenplan weergegeven. Tevens biedt dit document een aantal praktijkvoorbeelden, een beschrijving van het algemene kader van het Rijksbeleid en achterin een hoofdstuk met nuttige adressen voor verdere informatie.

De beleidswijzer is te verkrijgen bij het Distributiecentrum,
Postbus 351,
2700 AJ Zoetermeer,

telefoon 079 - 449449,

Leergang sociale vernieuwing

Werkgroep '2 duizend is in op 10 februari van dit jaar gestart met een leergang sociale vernieuwing, aanpak en praktijk. De leergang, bedoeld voor politici, bestuurders en ambtenaren en bestuurlijke vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld die betrokken zijn bij sociale vernieuwing, bestaat uit vijf modules, waarbij inschrijving per module kan plaatsvinden. De leergang wordt georganiseerd onder auspiciën van de startgemeenten sociale vernieuwing, het Ministerie van Binnenlandse Zaken en de Adviesgroep Sociale vernieuwing. Inmiddels is de tweede module over communicatie van start gegaan. Kosten per blok f 375,-. Komende thema's zijn:

Donderdag 14 april : *wijkgericht sociaal beheer*

Donderdag 19 mei : *wijkeconomie in de praktijk*

Donderdag 16 juni : *Financieel Management*

Meer informatie en opgave formulier zijn te verkrijgen bij:

Trudy Melj,
stichting Werkgroep '2 duizend, Postbus 2000,
3800 CA Amersfoort,

telefoon 033 - 724224,
fax 033 - 751496.

De Deventer wijkaanpak geëvalueerd

De gemeente Deventer staat regelmatig in de belangstelling. De Volkskrant is eind maart toe aan de zestiende aflevering van de 'soap' *Kieskring Deventer*. Bewoners leiden belangstellenden voor de Deventer-projecten rond en verdienen er een kleine boterham mee. Staatssecretaris Wallage gaat na of Deventer experiment-gemeente kan zijn voor een onorthodoxe aanpak van de werkloosheid in de stad. Veel ook wordt gesproken over de Deventer wijkaanpak, buurtbeheer met daarbij een belangrijke en evenwichtige rol voor bewoners, opbouwwerk en gemeentelijk bestuur.

Als experiment-gemeente 'Integrale vernieuwing' ¹, over de koppeling tussen bestuurlijke- en sociale vernieuwing, wordt de Deventer wijkaanpak op de voet gevolgd. De 'onderzoekers', prof. Philip Idenburg, lid van de Landelijke Adviesgroep Sociale Vernieuwing, Henk Gossink en Paul van Soomeren van het bureau Van Dijk, Van Soomeren en Partners zijn na twee jaar Deventer wijkaanpak positief over de resultaten in de stad die ook bekend staat om z'n Deventer koek en boekenmarkt. Hun evaluatie is het waard om goed gelezen te worden. In deze MO-samenlevingsopbouw willen we daar graag aandacht voor vragen. In dit artikel gaan we in op de positie van bewoners als consument en producent binnen de wijkaanpak en op de presentatie van de wijkaanpak als een probleemgerichte en oplossingsgerichte project- en procesorganisatie en op de rol van het gemeentelijk bestuur in het proces van de Deventer wijkaanpak.

Andere invalshoek

De invalshoek van de evaluatie wijkt af van wat gebruikelijk is. Het is geen evaluatie met feitelijke resultaten over het terugdringen van onveiligheid. Geen waslijst van resultaten in de aanpak van de woonomgeving. Geen verhalen over hoe betrokken bewoners bij het buurtbeheer zijn. Het is vooral een verhaal over de betrokkenheid

van het bestuur van de stad bij deze aanpak, hoe het ruimte geeft voor verandering, en ondanks een open en soms chaotisch lijkende aanpak de touwtjes strak in handen heeft. Een verhaal waarin niet gekond wordt voor liefde voor de stad of voor liefde voor het vak (integraal versus sectoraal, algemeen, globaal of deskundig op het eigen terrein), maar waarin beide elkaar, hoe spanningsvol de relatie ook kan zijn, nodig hebben. En tot slot: het is ook een verhaal waarin pas de eerste stappen zijn gezet, en veel stappen nog volgen. Met name de rol van de raad en de raadsleden is nog lang niet uitgekristalliseerd. En ook een verhaal over hoe onderzoekers meer als spiegel dan als onafhankelijke, feitelijke onderzoeker een beleidsevaluatie aanpakken ².

Vorbereiding en start

De Deventer wijkaanpak is het resultaat van jarenlange ervaring met stadsvernieuwing, PCG-beleid en experimenten buurtbeheer. Het is een aanpak die steeds opnieuw wordt bijgesteld en als zodanig nog niet af is of af zal zijn. In die lange weg zijn een aantal duidelijke 'hoogtepunten' aan te geven. Van groot belang was de centrale plaats die de wijkaanpak kreeg in het collegeprogramma 1990 - 1994. Als uitwerking daarvan kreeg deze aanpak in het Programma Sociale Vernieuwing (oktober 1991) een prominente plaats. En in februari 1992 is een convenant integrale wijkaanpak afgesloten tussen gemeente, woningbouwverenigingen en de stichting Raster (verantwoordelijk voor het buurtwerk). Drie maanden na de officiële start werd Deventer, naast de gemeente Hilversum, aangewezen voor het 'Experiment Integrale Vernieuwing'. Vermelding verdient ook het Deventer-initiatief. Een overleggroep van mensen uit het buurt- en opbouwwerk, bedrijfsleven en politiek, die bij de vervaardiging van het collegeprogramma een rol heeft gespeeld. Het programma wordt daarvoor dan ook breed gedragen.

Achtergronden wijkaanpak

De achtergrond van de sociale vernieuwing in Deventer is de wil iets te doen aan dreigende maatschappelijke tweedeling. Een tweedeling die met name wordt versterkt door de problemen op de arbeidsmarkt. Sociale vernieuwing in Deventer heeft ook het karakter van een signaal richting burgerij waarmee gezegd wordt 'we hebben u wel nodig'. Want geconstateerd werd dat veel burgers eerder het idee hebben niet meer nodig te zijn.

De wijkaanpak, gericht op maatschappelijke integratie, is een middel om maatwerk te leveren heeft de volgende accenten meegekregen:

- Het gaat om het voorkomen van achterstanden, vooral bij de jeugd.
- Langdurig werklozen moeten door een gezamenlijke aanpak van de overheid en bedrijfsleven weer perspectief krijgen op betaald werk.
- Bewoners en vooral langdurig werklozen moeten betrokken worden bij de werkzaamheden van instellingen die in de wijk en de stad werkzaam zijn (gemeente, corporatie en welzijnsinstellingen).
- Ook gaat het om het creatief en onorthodox benutten van geboden mogelijkheden, daarbij ruimte biedend aan initiatieven van alle betrokkenen.
- De geformuleerde doelstellingen zijn meetbaar en toetsbaar

Betrokkenen in Deventer zijn van mening dat maatschappelijke integratie het best kan beginnen op wijkniveau. De wijk is niet alleen vindplaats van een opeenstapeling van problemen, maar ook van mogelijkheden en perspectieven. Het is het niveau en de locatie waar direct betrokkenen, autochtonen en allochtonen, bij elkaar wonen en waar een basis kan worden gelegd om samen aan de slag te gaan. Opvallend is ook dat vertrekkend vanuit de leefwereld van bewoners, een verbreding van de aanpak valt te onderkennen van een aanpak gericht op de directe woonomgeving (eerste cirkel van de sociale vernieuwing), naar de ontwikkeling van de scholing en werk (de tweede cirkel van sociale vernieuwing) en de

verbetering van de kwaliteit van voorzieningen (derde cirkel).

De organisatie

In plaats van een tweedeling in de samenleving wordt in Deventer gesproken over een tweedeling in beleid. Wijkgericht werken betekent:

- ondersteunend aan de diverse wijkprojecten waarbinnen bewoners als zelfredzame/zelfbeherende producenten zich inzetten;
- het regelen van een betere afstemming van de publieke dienstverlening op de wensen van de bewoners als consument.

In andere woorden. De bewoner is zowel consument als producent.

Bewoners als producent

Bewoners spelen in projecten de rol van producent, door hun eigen ideeën, inzet en werkracht fysieke en sociale zaken van de grond te trekken. De gemeentelijke diensten en de andere convenantpartners werken daarbij slechts ondersteunend.

Wel is er een kader, een infrastructuur, aanwezig waarbinnen bewoners als producent kunnen optreden:

1. Er is geld beschikbaar uit de wijkbudgetten voor materialen en activiteiten.
2. Er is ondersteuning beschikbaar in de vorm van opbouwwerk en vanuit de gemeentelijke diensten.
3. De coördinatie en communicatie vindt met name plaats binnen wijkteams waarin bewoners, diensten en het buurt- en opbouwwerk zitting hebben. Het wijkteam wordt 'aangevoerd' door een wijkcoördinator en maakt jaarlijks een wijkplan.
4. In alle vijf wijken waarin Deventer is opgedeeld, zijn wijkwethouders.
5. Er is een overkoepelend gemeentelijk communicatiebeleid. Zowel de gemeentelijke magazines als de buurtkranten van bewoners vallen hieronder.

Bewoners als consument

Als consument krijgt de bewoner op een bijzondere wijze 'inspraak' in de plannen van de gemeentelijke Dienst Milieu en Stadsbeheer

(DMS). Gebaseerd op de vraag vanuit de wijk en zeker ook gebaseerd op de eigen vakkennis, maakt deze dienst jaarlijks per wijk een uitvoeringsplan. Daarin worden alle concrete klussen voor het komende jaar voor die wijk vermeld staan. Onderhandeld kan worden over het schuiven van klussen in de tijd en het overnemen van klussen door bewoners zelf.

Probleemgerichte organisatie

De 'onderzoekers' zien de Deventer wijkaanpak als een probleem- en oplossingsgerichte project- en procesorganisatie. Een dergelijke aanpak kent in hun ogen vijf noodzakelijke voorwaarden, waaraan in Deventer ruimschoots wordt voldaan:

1. Een cultuur van 'samen durven leren'.

De 'onderzoekers' menen dat in Deventer thans sprake is van een cultuur bij politici en ook bij ambtenaren en bewoners van veel contact en (informele) communicatie, luisteren, leren, samenwerken en daardoor de durf onbekende wegen in te slaan. Zo'n cultuur kan een stevige portie chaos en een open aanpak goed aan.

2. Ieder zijn vak, ieder zijn rol.

Burgers, bestuur en ambtelijke diensten hebben ieder een eigen plaats en eigen taak en rol. Dit wordt door alle partijen erkend. Integraal bestuur (getypeerd met liefde voor de stad) en sectoraal ambtelijk vakmanschap (getypeerd met liefde voor het vak) worden als twee tegenstrijdige polen gezien die niet los van elkaar kunnen. Alleen de rol van de raad is hiernog niet genoeg uitgekristalliseerd.

3. Een strakke organisatie.

Een open aanpak vergt toch een strakke organisatie; de dagelijkse (meer routinematige) zaken moeten goed geregeld worden. Het gaat daarbij om regels als afspraak is afspraak, vergaderingen beginnen en eindigen op tijd, voor een vergadering ligt een agenda en een stuk, mensen zijn goed bereikbaar en vervanging is geregeld, de verantwoordelijkheden zijn helder verdeeld

binnen een project.

4. Een goede infrastructuur.

Er is een goede infrastructuur in de vorm van een heldere wijkindeling, wijkwethouderschap, ambtelijke capaciteit, opbouwwerk en wijkbudgetten/financiën. Het belang van de rol van buurtwerk ter ondersteuning van de bewoners mag daarbij zeker niet onderschat worden.

5. Een doel en toetsingscriteria.

Het doel van de wijkaanpak kan in de volgende meetbare vorm worden 'gegoten':

- de tevredenheid van de wijkbewoners als consument met de producten die de gemeentelijke diensten en convenantpartners aanbieden
- de wijkbewoners (als producent) steken meer tijd/energie dan voorheen het geval is in het oplossen van de door hen gevoelde problemen.

Het achterliggende doel is dat de maatschappelijke integratie moet toenemen, dat mensen die vroeger 'niet nodig waren' actief betrokken raken bij de wijkaanpak. Tegelijkertijd moeten mensen die vroeger betrokken waren dat blijven.

De rol van de politiek

Op vijf punten is aanwijsbare invloed van de politiek aan te geven:

1. De beslissing om de wijkaanpak voor de hele stad tegelijk in te voeren. Daarmee wordt voorkomen dat uit een keuze voor een beperkt aantal wijken een stigmatiserende werking uitgaat.
2. Die keuze vertalen in duidelijke infrastructuur door invoering van een wijkindeling, per wijk een wijkwethouder, het instellen van een wijkambtenaar, opbouwwerker en het beschikbaar stellen van een budget.
3. Het voortdurend nadruk leggen op de integrale aanpak die uit moet gaan van de probleemdefinities en oplossingsmogelijkheden die uit de wijkbewoners komen en het afwijzen van een strikt sectoraal werkend model.
4. De keuze voor een vrij open 'procesaankpak' waarbij de toekomst als per definitie onzeker gezien

wordt en veel afhangt van de wegen die participanten denken te moeten gaan volgen.

5. En als laatste punt: ook consequent aangeven wat men absoluut niet wil.

Evaluatie en gevaren

Uit de evaluatie blijken ook een aantal gevaren aanwezig. Samenvattend zien de onderzoekers zes beren op de weg.

1. Bepaalde groepen worden minder door de wijkaanpak aangesproken. Deze groepen worden meer dan evenredig gekenmerkt door een zwakke sociaal-economische positie. Zij vragen blijven de aandacht.
2. Politici dreigen te weinig aandacht te besteden aan de vraag hoe de ontwikkeling van de wijkaanpak zich verhoudt tot de oorspronkelijke doelen en toetsingscriteria. Reflectie is in de ogen van de onderzoekers bij uitstek een taak die door de raad opgepakt zou moeten worden.
3. Ook het koppelen van de vraag aan bod bewoners aan het aanbod vanuit diensten/instellingen vraagt blijvende aandacht. Wat ontbreekt is een directe prikkel bij de diensten/instellingen om het door de consument gevraagde aanbod ook inderdaad te leveren. De vraag is hoe 'het bestuur' de diensten kan dwingen om meer extern gericht te werken. Een instrument daarbij kunnen kwaliteitsmetingen zijn. Daarin meet men hoe de bewoners de diverse aspecten van hun leef- en woonomgeving beoordelen. Wanneer bepaalde zaken in een dergelijk onderzoek steeds weer als onvoldoende terugkomen is ingrijpen vanuit het bestuur gewenst.
4. De instelling van wijkwethouders heeft duidelijk een aantal voordelen. Wanneer een wethouder iets moet regelen voor zijn of haar wijk moet hij of zij vaak zaken doen met een collega wethouder. Hierdoor wordt het beginsel van non-interventie (ie-

der zijn eigen tuintje) doorbroken en wordt de collegialiteit verhoogd. De contacten en activiteiten van een wethouder in de wijk verhogen ook binnen het college de gemeenschappelijke noemer bij discussie. Als laatste kan ook de meer directe relatie tussen tussen burger en bestuur genoemd worden.

Maar er zijn ook nadelen te noemen. Er dreigt een onduidelijke situatie te ontstaan. Een wijkwethouder neemt in beginsel geen verantwoordelijkheden over van andere portefeuillehouders, maar draagt zorg voor de samenhang tussen activiteiten van verschillende portefeuillehouders. Onduidelijk blijft echter wanneer de lijn over de wijkwethouder loopt en wanneer over de portefeuillehouder. En ook voor burgers kan onduidelijk zijn wanneer bij wie moet worden aangeklopt.

5. Raadsleden in Deventer weten niet goed om te gaan met het instituut wijkwethouderschap. In dit kader zou de raad een goede signaalontvanger en toets op afstand (ligt de wijkaanpak nog op koers) kunnen zijn en in die zin een aanvullende rol spelen.
6. Wijkteams dreigen een nieuwe vorm van institutionalisering te worden. Hoe succesvoller het wijkteam wordt, hoe groter de druk vanuit de bewoners en ambtelijke diensten en politiek om een vaste plek te verwerven in of dichtbij dat wijkteam. Bescheidenheid is dan ook gepast

Slotwoord

Uit deze degelijke evaluatie van de Deventer wijkaanpak blijkt duidelijk het belang van de lopende experimenten. Het is daarom niet meer dan terecht dat de Koekstad regelmatig in het zonnetje wordt gezet. Maar ondanks alle positieve berichten, wordt ook duidelijk dat de wijkaanpak nog niet 'af' is en dat er nog de nodige hobbels zijn te nemen. Het rapport wijst in dat verband heel duidelijk naar de politiek, met name de Deventer raad en haar le-

den.

Noten:

1. In een van de eerste rapportages van de begeleidingscommissie werd sociale vernieuwing opgevat als enerzijds een container van projecten, regelingen en activiteiten, anderzijds als ingrijpende cultuuromslag, een begrip met een horizon karakter dat uitnodigt - of misschien zelfs dwingt tot een andere aanpak van de actoren die lokaal actief zijn - of actief zouden behoren te zijn. In het experiment stond de vraag centraal welke rol het lokale politiek-bestuurlijke systeem bij een dergelijke cultuuromslag speelt.

2. De evaluatie is in vijf stappen tot stand gekomen

(1) Uitgebreide interviews met alle collegeleden en fractievoorzitters, lezen beschikbare literatuur, bijwonen van overleggen en wijkverkenningen en een uitgebreide enquête onder raadsleden.

(2) Analyse van het verzamelde materiaal en het produceren van een discussiestuk.

(3) Een uitgebreide discussie naar aanleiding van de drie aanzetten tot discussie.

(4) Een openbare rapportage

(5) Bespreking daarvan met een delegatie van de convenantpartners als bijdrage aan het door de raad nieuw op te stellen college(programma).

□

KIOSK

Goede zorg betekent ook een vriendschapsband.

Leeftijd nr. 1 januari 1994.

Filosoof Henk Manschot constateert dat onze samenleving toch wel een heel bijzondere is. Nog nooit is er in de wereld een cultuur geweest waarbij grote aantallen mensen zo oud kunnen worden als de onze. Maar ook is er nog nooit een samenleving geweest die zich zo weinig gelegen laat liggen aan de ouderen. Dat wordt met name veroorzaakt door het alsmear toenemende individualisme (als levensstijl) en doordat we onze samenleving economisch zo opgezet hebben dat we mensen vanaf hun 55-ste jaar scheiden van de rest.

Terwijl ouderen nog tientallen jaren van hun leven voor de boeg hebben mogen ze niets meer doen in de samenleving. Deze mensen zijn nog niet oud maar worden oud gemaakt door onze rare werkverdeling en het enorme belang dat aan betaalde arbeid wordt gehecht. Ook is de last die mensen tussen de 27 en 55 jaar op zich nemen veel te hoog. Manschot waarschuwt ervoor dat dit tot agressie kan leiden. Er is een, steeds groter wordende, groep die weinig doet maar wel consumeert en geld vraagt. Die premies moeten door de werkenden opgebracht worden. Ouderen worden daardoor al snel als last voor de samenleving beschouwd.

Wie ouder wordt, heeft mensen om zich heen nodig. Niet alleen fysiek maar zeker ook emotioneel. Dat is strijdig met de huidige levensstijl die sterk individualistisch is. Niet voor niets is eenzaamheid een van de grootste problemen bij ouderen. Wij kunnen ouderen alleen nog maar zien als potentiële hulpvragers en reageren daarop met het aanbieden van geïnstitutionaliseerde zorg. Maar wat ouderen méér zijn en anders maakt kunnen de zorgaanbieders niet behappen.

Er zou meer emotionele zorg geboden moeten worden. Bijvoorbeeld door integratie binnen een groep, binnen een leefgemeenschap, binnen een vriendenkring. Maar als dat aan de orde is, staan we onmiddellijk met twee linker handen, want dat hoort niet bij de zorg.

Je hebt filosofen gehad die zeiden: filosofie is eigenlijk anticiperen op je ouderdom. Welbewust omgaan met het feit dat je sterfelijk bent. Ouder worden werd geduid als een levenshouding die men zich bewust eigen moest maken. Wat je daarbij steeds terugvindt is aan de ene kant het intensiveren van gelukservaringen; de kunst van het leven, is leven in het heden. En aan de andere kant de beleving van de kwetsbaarheid van het bestaan en de kwetsbaarheid van jezelf. En dat zijn heel anti-moderne waarden. Als wij met sterfelijkheid te maken krijgen raken we op de een of andere manier op tilt.

Het slachtoffer als kern van de moraal.

Tijdschrift voor de Sociale Sector. nr. 1 januari 1994.

Dit artikel bespreekt het proefschrift van Hans Boutellier over de morele betekenis van criminaliteit. Uit deze dissertatie spreekt een sterk ontwikkeld besef van de morele armetierigheid die de consequentie is van de huidige eenzijdig extraverte en bekrompen-rationalistische benadering van crimineel gedrag; de volledige ontkenning van het meest essentiële aspect van crimineel gedrag, namelijk dat het een manifestatie is van kwaad. Er wordt over het algemeen te veel afstand genomen van een morele beoordeling van criminaliteit.

In onze 'postmoderne' samenleving bestaat geen morele consensus meer. Dit leidt tot de opvatting dat waar geen waarheid is iedere opvatting - ook de meest cynische en kwaadaardige - evenveel waard is

als iedere andere. Tot voor kort getuigde het in sommige kringen zelfs van goede smaak om te koketteren met deze morele impasse.

Maar als crimineel gedrag door zoveel wordt afgekeurd, moet er een gemeenschappelijke geestesgesteldheid bestaan waaruit die afkeuring voortvloeit en die haar tevens legitimeert. De Amerikaanse filosoof Rorty verschaft hiervoor een basis: de afwijzing van lijden en wreedheid en het besef van elkaars kwetsbaarheid. De moraliteit wordt gebonden aan de positie van het slachtoffer. Dat is de basis voor de ommekeer in de legitimatie van het strafrecht: het concrete individuele leed waaraan moet worden rechtgegaan. Criminelen moet worden gevraagd hun gedrag te rechtvaardigen. Dit betekent dat het noodzakelijk is te doen alsof zij gekozen hebben. Rekenschap afleggen dient niet, zoals voorheen, te geschieden tegenover de gemeenschap, maar tegenover het slachtoffer.

De afwijzing van wreedheid moet, wil zij overtuigingskracht hebben, door zoveel mensen gedeeld worden dat zij samen weer een morele gemeenschap vormen.

Armoede in Nederland.
Sociaal Bestek nr. 12 1993

In de 'Sociale Nota 1994' wordt een analyse gemaakt van de ontwikkelingen op het terrein van arbeidsmarkt en sociale zekerheid. Nederland verkeert momenteel in een economische terugval. De groei van het bruto nationaal product is in 1993 volledig tot stilstand gekomen en er tekent zich een substantiële daling van de werkgelegenheid af. Het aantal werkloze uitkeringsgerechtigden zal naar verwachting (in korte tijd) sterk oplopen. Terwijl we ook nog steeds te maken hebben met een omvangrijke groep langdurig werklozen uit de jaren tachtig. Er lijkt zich een patroon af te tekenen

waarbij de werkloosheid zich na elke recessie stabiliseert op een hoger niveau. Ondanks de verwachte economische opbloei in de tweede helft van de jaren negentig ligt een stabilisatie van de werkloosheid op een opnieuw hoger niveau in het verschiet. Als gevolg van de oplopende werkloosheid en de toenemende vergrijzing in Nederland moeten steeds minder werkende mensen via premies en belasting de sociale uitkeringen van steeds meer niet-werkenden opbrengen.

Gevreesd moet worden dat een groot deel van de zogenaamde 'blijvers in de bijstand' geen mogelijkheid meer heeft om ooit nog zelf in zijn of haar bestaan te voorzien.

In het artikel worden definities van armoede gegeven:

1. Men is arm als men het minder heeft dan een objectief gedefinieerd absoluut minimum.
2. Men is arm als men het minder heeft dan anderen in de samenleving.
3. Men is arm als men het minder heeft dan men zelf voldoende acht.

In de eerste definitie is sprake van een 'absoluut' armoedebegrip. In de tweede definitie is armoede een 'relatief' begrip, terwijl het bij de derde definitie min of meer 'subjectief' is.

Vervolgens wordt de omvang van de armoede in Nederland geschat. Tweehonderdtwintigduizend mensen zijn al langer dan drie jaar afhankelijk van een bijstandsuitkering. Voor wat betreft de RWW, komen daar nog eens 38.000 partners bij. Gezien het in de Sociale Nota geschetste sombere (economische) perspectief voor de komende jaren, zal het merendeel van deze groep naar verwachting afhankelijk blijven van een bijstandsuitkering. Bovendien lijkt als gevolg van de huidige discussie over misbruik en oneigenlijk gebruik en de betaalbaarheid van de sociale zekerheid, een toenemende druk op het verlagen van uitkeringen te verwachten. Naar schatting ontvangt zo'n 15% van alle 65-plussers, dat zijn 300.000 bejaarden, uitsluitend een AOW-pensioen. Indien er tenslotte van uit wordt gegaan dat ook nog

zo'n 10% van de AAW- en WAO'ers langdurig op een minimumuitkering is aangewezen, resulteert dat in een totaal van meer dan 700.000 volwassenen in Nederland die in een situatie van (relatieve) armoede verkeren.

Niet bekend is hoeveel kinderen hierbij horen. Wel kan een minimumschatting gemaakt worden, door bij de RWW en ABW voor elk eenoudergezin en samenwonenden met kinderen, één kind te tellen. Dat zou betekenen dat er minimaal 87.000 kinderen leven in een gezin met armoedeproblemen.

In totaal betreft de armoede in Nederland naar schatting minimaal 5% van de totale bevolking en ongeveer 16% van alle niet-actieven.

Politieke vorming
Vorming, nr.1 oktober 1993.

Het lijkt alsof er in brede kringen consensus over bestaat dat wij leven in een tijd die beheerst wordt door fragmentatie, voorlopigheid en context-afhankelijkheid. Wij kunnen ons niet beroepen op objectieve en universele waarheden en eeuwige zekerheden.

De alles overheersende vraag waarmee hedendaags politiek vormingswerk geconfronteerd wordt luidt daarom: bestaat er voor politieke vorming nog een leven na de dood van de 'grote verhalen' en wereldbeschouwingen?

De binding aan vaststaande wereldbeschouwingen gaf in het verleden vaak eerder aanleiding tot politieke overtuigingsarbeid dan tot politieke vorming. De bedoeling was vooral om mensen te binden aan het wereldbeeld van de eigen zuil of partij, waarbij de ontmoeting met 'de ander' veel meer in het teken stond van het eigen gelijk, dan van een open dialoog over de zwakke en sterke punten van verschillende politieke en ethische beginselen voor de inrichting van de samenleving.

De huidige 'crisis' van politieke vor-

ming ten gevolge van het wegvallen van traditionele kaders en de erosie van vroegere levensbeschouwingen, kan daarom ook worden geïnterpreteerd als een bevrijding uit ideologische bevangenheden, waarmee nieuwe mogelijkheden en kansen worden geopend. Zolang mensen min of meer vanzelfsprekend gebonden zijn aan de referentiekaders van hun sociale klasse, religie, streek of natie, wordt politieke vorming al snel tot de bevestiging en versterking van eigen vooronderstellingen om beter beslagen en sterker gemotiveerd ten ijs te komen in de strijd met rivaliserende partijen en vertogen. Maar als zulke automatismen wegvallen en er eerder sprake is van een 'niet weten' hoe de wereld in elkaar zit dan van een 'teveel aan weten', kan politieke vorming meer het belang van de ontmoeting en het gesprek met 'de ander' gaan benadrukken. In zo'n situatie kan politieke vorming een wezenlijke bijdrage leveren aan de debatten over en de constructie van nieuwe verbindende oriëntatiekaders en normatieve beginselen voor een democratische en humane samenleving. □

Adverteren

in

???

Bel even met de redactie:

- voor een prijsopgave
- voor leveringsvoorwaarden kopij

Tel.: 070- 380 44 31

Slotdocument Commissie Welzijnsinformatievoorziening

Als het aan de Commissie Welzijnsinformatievoorziening (CWI) ligt komt er een einde aan de spraakverwarring in het welzijnswerk, al zal het proces 'op weg naar beter' moeizaam zijn. De CWI werd twee jaar geleden door de minister van WVC ingesteld om meer eenheid in de de structuur van de informatievoorziening te bewerkstelligen. Op 7 maart jl. heeft de commissie haar werkzaamheden neergelegd. In een slotconferentie presenteerde de CWI haar eindproducten. Uit de brede belangstelling voor de conferentie blijkt een duidelijke behoefte aan meer eenduidigheid in de informatievoorziening in de sector welzijn. De CWI-partijen zijn het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Interprovinciaal Overleg (IPO), het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW), het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), de Vereniging van Ondernemingen in de Gepremieerde en Gesubsidieerde sector (VOG) en de ministeries van Binnenlandse zaken (BIZA) en Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC).

Beleids- en sturingsinformatie

Door diverse ontwikkelingen in het welzijnswerk wordt de behoefte aan betrouwbare informatie steeds groter. Niet alleen is die informatie nodig voor het vergroten van de herkenbaarheid van de sector welzijn. Ook voor de kwaliteit van de dienstverlening en de bedrijfsvoering van instellingen en voor een zorgvuldige beleidsvoorbereiding door overheden en instellingen is deze onontbeerlijk.

De CWI heeft dan ook gekozen voor de invalshoek beleids- en sturingsinformatie. Dit omvat gegevens in de zin van financiën, personeel, capaciteit en gebruik, alsmede gegevens over het (gemeentelijk) beleid. In andere woorden: 'bedrijfstak-informatie'. Andere soorten gegevens (documentatie, voorlichting, onderzoeksgegevens) hebben, aldus de commissie, elders vaak al een goede plek gevonden.

De CWI sluit hiermee aan bij ontwikkelingen in de sector welzijn die ten

deren naar een meer bedrijfsmatige aanpak. Dat vraagt om een betere structurering van in- en outputgegevens. Ook sluit de commissie aan het gestelde in de notitie 'Sociale vernieuwing, opdracht en handreiking' van het kabinet, waarin het rijk op dit terrein prioriteit geeft aan de verbetering van de beleids- en sturingsinformatie. Tevens komt de CWI tegemoet aan de wens tot verdere structurering van de informatievoorziening betreffende de productiefactoren en de effecten van het welzijnswerk ten behoeve van beleidsvoorbereiding door overheden en bedrijfsvoering van instellingen.

Meer eenheid taal en structuur

Na een inventarisatie van bestaande vormen van informatievoorziening, verwerkt in het rapport 'Weg van Babylon', constateert de CWI te weinig synergie bij de vele activiteiten die op dit punt worden ontplooid. De CWI wijt dit aan twee belangrijkste oorzaken: het gebrek aan eenheid van taal en het ontbreken van heldere afspraken tussen de verschillende welzijnsactoren. Aan deze twee zaken heeft de commissie de rest van haar tijd besteed, resulterend in:

- a. Een kern-GFO-Welzijn. GFO staat voor Gemeenschappelijk Functioneel Ontwerp, een soort woordenboek van definities en kerngegevens
- b. Afspraken en voorstellen voor meer helderheid in taken en verantwoordelijkheden bij de informatievoorziening in de sector welzijn.
- c. Een opvolger in de vorm van een Platform Informatievoorziening.

Het kern-GFO

Het kern-GFO is geen vervanging van bestaande GFO's in het maatschappelijk werk en sociaal-cultureel werk. Het geeft voor de sector welzijn als geheel een soort basiswoordenboek. Het kern-GFO geeft definities van een vijftigtal gegevens die van belang zijn twee of meerdere sectoren, waarin de sector welzijn valt onder te verdelen, dan wel voor de sector welzijn als geheel. De deelsectoren zijn aan-

spreekbaar om voor de eigen sector deelsector-modules op basis van dit kern-document te ontwikkelen.

Nieuw platform

De CWI stelt voor haar werkzaamheden in gewijzigde en 'lichtere' vorm over te dragen aan een platform. De taken van het nieuwe Platform zijn:

1. Het verder uitwerken van de afspraken die in het kader van het kern-GFO en dit CWI-slotdocument zijn gemaakt.
2. Het bewerkstelligen van meer aandacht voor andere aspecten van informatievoorziening.
3. Het intensiveren van de samenwerking tussen CWI-partijen onderling en van hen met alle sectoren in de sector die gebaat zijn bij goede informatie.

Het platform zal toezien op de uitwerking van de volgende voorstellen:

- a. Het kern-GFO zal een rol spelen in het eenduidiger verzamelen van de gegevens. Om dit te bewerkstelligen streven de CWI-partijen naar een beperkt aantal 'intermediaire punten' voor de sector welzijn. Een intermediair punt is een verzamelpunt van gegevens van instellingen van een deelsector.
- b. In het kader van het Platform onderhouden het NIZW de inventarisatie van belangrijke gegevensverzamelingen bij de Platform-partijen.
- c. Het CBS gaat na of uitbreiding van de commissie van Advies van de Centrale Commissie van de statistiek met in ieder geval IPO en VOG mogelijk is.
- d. Het kern-GFO is van belang voor de informatie-relatie tussen instellingen en overheden. Daarom is in de commissie afgesproken dat VNG en IPO hun model subsidieverordening tezijntijd bijstellen, en in ieder geval afstemmen op het kern-GFO.
- e. In de software die door instellingen voor beleids- en sturingsinformatie (gaan) gebruiken wordt aanpassing aan het GFO-beleef. Hiervoor dient toetsingsprocedure te worden ontwikkeld.

Dit zal leiden tot een zekere standaardisering van de software.

De tweede taak van het Platform, het bewerkstelligen van meer aandacht voor andere aspecten van informatievoorziening, opent de mogelijkheid ook meer relaties te leggen naar andere vormen van informatie. Waarom niet gedacht aan bijvoorbeeld kwaliteitspanels?

Rapporten en meer informatie zijn (voorlopig) te verkrijgen bij: CWI-secretariaat, postbus 5406, 2280 HK Rijswijk, telefoon: 070 - 340 54 44.

□

Handige redactieplanner voor dorps- buurt- en wijkbladen

Al weer enige tijd geleden hebben de VSW, de Vereniging Steunfuncties Welzijn en het LCO, Landelijk Centrum Opbouwwerk samen enkele conferenties en cursussen voor redacties van dorps- buurt- en wijkbladen mogelijk gemaakt. Als neven-resultaat van deze activiteiten is thans een handige redactie-planner gereedgekomen. De redactie-planner bestaat uit een op glanskarton uitgevoerde grote poster van 55 x 85 cm. Daarop staat het gehele productieproces afgebeeld met op elk onderdeel ruimtes om met behulp van van die handige kleine, gele Post-it stickertjes aan te geven wat er voor de in aanmaak zijnde editie van het blad moet gebeuren. De redactie planner is een uiterst geschikt hulpmiddel dat goede diensten kan bewijzen aan redacties. Om beschadiging te voorkomen wordt de redactieplanner geleverd in een stevige koker, waardoor er hoge verpakings- en portokosten zijn. Niettemin is de leverprijs uiterst schappelijk gehouden op (all-in): fl. 15,-.

Bestellen kan telefonisch bij: Landelijk Centrum Opbouwwerk, Tel. 070- 3804431

PLANNER

aktie	redactie	foto's	lay out	administratie	betorling	uitgifte
deadline			deadline		deadline	

Beste Jaarverslag: St. Joods Maatschappelijk Werk

Koosjere uitreiking van Panel Jaarverslagen prijs

Het was geen toeval dat het Panel Toetsing Jaarverslagen op Maatschappelijk Terrein voor haar Jaarlijkse Presentatie-bijeenkomst op 9 maart neerstreek in het Stadhuis van Amsterdam. Met spontane en gastvrije medewerking van het Amsterdamse College van B. en W. werd in de Boekman-zaal van het Stadhuis gevierd dat dit maal de Algemene Panel-prijs was gewonnen door een in de hoofdstad gevestigde instelling: de Stichting Joods Maatschappelijk Werk.

Panel-Voorzitter dr. Gradus Hendriks roemde niet alleen het Jaarverslag van de winnaar, maar ook de unieke, geïntegreerde werkwijze van deze instelling, die zich weliswaar nog immer tooit met de soortnaam 'maatschappelijk werk', doch evenzeer opbouwwerk, RIAGG-arbeid, ouderenzorg en zovoorts behartigt.

Uit de handen van Panel-secretaris Johanna De Groot-Van der Hoeven ontving de Voorzitter van het Stichtingsbestuur de geldprijs, een oorkonde en een fraaie bloemenruiker. Ook bij deze achtste Jaarverslagen-toetsing was de geldprijs beschikbaar gesteld door het Grafisch Bedrijf Stimio te Meteren. De drie overige geldprijzen, oorkondes en bloemstukken - beschikbaar gesteld door het Landelijk Centrum Opbouwwerk - vielen ten deel aan de bestuursvertegenwoordigers van de Vrijwilligerscentrale Arnhem, de instelling voor ouderenwerk Valentijn uit Driebergen en het Centrum voor Alcohol en Drugs in Noord-Holland, de Brijder-stichting.

De ditmaal voor het eerst meedingende Sociale Werkvoorziening viel (nog) niet in de prijzen; wel vielen deze bedrijven, respectievelijk 'schappen' enkele eervolle vermeldingen ten deel. Het Panel Toetsing Jaarverslagen beoordeelde deze keer in totaal 118 ingezonden jaarverslagen.

Nieuwe methoden?

De traditionele, jaarlijkse Panellezing werd uitgesproken door mr. Paul Kuypers, directeur van politiek en cultureel centrum De Balie. Hij verheelde niet zelf in zijn inmiddels lange carrière het schrijven van jaarverslagen nimmer als een inspirerende opgave te hebben gezien. Maar hij onderstreepte wél het belang van het afleggen van verantwoording en gaf ook toe menig jaarverslag geproduceerd te hebben. Niettemin riep Paul Kuypers op eens na te gaan denken over nieuwe methoden van verantwoording afleggen; nieuwe vormen van toetsing en evaluatie te gaan uitproberen; om ook op dit terrein tot flexibilisering te komen.

Namens het Gemeentebestuur van Amsterdam sprak Wethouder Ada Wildekamp een korte inleiding uit, die op de volgende pagina's staat afgedrukt.

De geanimeerde Presentatie- en Prijsuitreikingbijeenkomst werd afgesloten met een informeel samenzijn dat door de Gemeente Amsterdam op passende wijze was voorzien van niet alleen een drankje, maar ook van 'koosjere hapjes'. En het door de hoofdprijs 'totaal verraste' Joods Maatschappelijk Werk had kans gezien te zorgen voor een vrolijke en vooral ook jiddische muzikale omlijsting.

Het Jury-rapport 1994 van het Panel Toetsing Jaarverslagen op Maatschappelijk Terrein is toegezonden aan alle mededingende organisaties en instellingen. Zij ontvingen ook een 'individueel rapportje' en een oorkonde van deelname. Geïnteresseerden kunnen het Jury-rapport bestellen bij het Panel-secretariaat (tel. 070- 3804431, de kosten zijn f 7,50 excl. porto.).

Ondernemerschap in een maatschappelijke

Toespraak van
mevrouw Ada Wildekamp

Dames en heren,

Na het openingswoord van de heer Hendriks stel ik het zeer op prijs u hier namens burgemeester en wethouders welkom te mogen heten. De gemeente Amsterdam wil u graag ontvangen op deze bijeenkomst, waar prijzen worden uitgereikt voor de beste jaarverslagen van instellingen die werkzaam zijn op maatschappelijk terrein. Het werk van het 'Panel toetsing jaarverslagen' wordt door ons in hoge mate gewaardeerd. En, als ik de woorden van de heer Hendriks goed begrijp, mogen we veronderstellen dat een Amsterdamse instelling in de prijzen valt. Als dat zo is, zijn we daar natuurlijk heel trots op.

Produktgericht denken

Ik heb de gelegenheid gehad het concept jury-rapport in te zien. Ik zal niet alle punten daaruit aanhalen, omdat dat uiteraard op de weg ligt van de jury, die straks nog aan het woord komt. Maar ik wil er wel een enkel thema uithalen. Mij treft sterk de ontwikkeling van het produktgericht denken. De heer Hendriks had het daar ook al even over. Instellingen bieden produkten aan en worden daarop afgerekend.

Je kunt je natuurlijk afvragen of het wel zo goed is dat allerlei aan het bedrijfsleven ontleende begrippen hun intree doen in de wereld van zorg en welzijn. Naar mijn mening gaat de vergelijking maar ten dele op. Immers, het element van het maatschappelijke mag niet verloren gaan.

Je zou daarom wellicht kunnen spreken van maatschappelijk ondernemerschap. Het begrip ondernemer heeft een dynamisch karakter. Het houdt in, dat men voortdurend op zoek is naar nieuwe antwoorden op veranderende omstandigheden. Ook het element van risico durven nemen zit er in.

Maar door het begrip ondernemerschap in een maatschappelijke context te plaatsen en te spreken van maatschappelijk ondernemerschap, krijgt

het een meer inhoudelijke lading. Daarmee wordt recht gedaan aan de omstandigheid dat we in deze sector niet zo maar bezig zijn met de vrije produktie van goederen en diensten, maar dat gewerkt wordt vanuit een verantwoordelijkheid voor de samenleving en voor de mensen die deel uitmaken van die samenleving.

Veranderende overheid

Met de ontwikkeling van het produktgerichte denken verandert de positie van de betrokken instellingen in de richting van zo'n maatschappelijk ondernemerschap.

Ook voor de subsidiërende overheid treden veranderingen op. De belangrijkste verandering is, dat vanuit de subsidiënt meer moet worden nagedacht over de aard en de inhoud van de diensten die de instellingen leveren.

Dat zal ook invloed hebben op de inhoud van beleidsnota's. In Amsterdam hebben we altijd veel werk gemaakt van het in kaart brengen van maatschappelijke ontwikkelingen op verschillende terreinen. Als je die beleidsnota's bekijkt, zie je dat de voorstellen die er in staan een combinatie vormen van inhoud en structuur. In inhoudelijk opzicht constateer je bijvoorbeeld dat bepaalde werkvormen meer aandacht moeten krijgen dan andere. Zo wordt in de jeugdhulpverlening gezegd dat er een groter accent moet komen op ambulante werk. En vanuit het leggen van die accenten worden dan ook gedachten ontwikkeld omtrent structurele veranderingen en reorganisaties die daarvoor nodig zijn.

Oog voor samenhang

De verdere ontwikkeling van het produkt-denken zal er - als ik het goed zie - toe leiden, dat in het beleid veel meer de nadruk gaat liggen op de inhoud van de dienstverlening dan op de structuur waarin die dienstverlening is georganiseerd.

Ik denk dat die ontwikkeling door instellingen wordt toegejuicht. Als ik mij verplaats in

Wethouder Wildekamp

de rol van een manager van een instelling, dan zal hij of zij het liefst zelf uitmaken binnen welke structuur wordt gewerkt, met welke andere instellingen moet worden samengewerkt en welke reorganisaties, fusies of differentiaties nodig zijn om optimaal te kunnen presteren.

Dit lijkt me in het algemeen een goede ontwikkeling. Tenzij het zo ver zou komen, dat de subsidiërende overheid alleen bezig is met het minutieus omschrijven van gewenste producten en het oog verliest voor de samenhang. En het is ook geen goede ontwikkeling als het zo ver zou komen dat er organisatievormen in de hulp- en dienstverlening zouden ontstaan, die niet meer aansluiten bij hetgeen de afnemer van hulp zich bij hulp- en dienstverlening voorstelt. Je zou dan echt de situatie hebben van 'ieder voor zich'.

Gemeenschappelijke verantwoordelijkheid

Ik denk dat deze twee uitersten niet bereikt zullen worden. Dat komt omdat zowel de instellingen als de subsidiegevers doordrongen zijn van het feit, dat gewerkt wordt vanuit een verantwoordelijkheid voor de mensen voor wie al het werk bedoeld is. We werken, zeg maar, vanuit een verantwoordelijkheid voor de samenleving. Overheden en instellingen nemen daarbij eigen posities

in, maar in laatste instantie is het die verantwoordelijkheid voor de samenleving die ons bindt.

Ik vind die gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van groot belang. Daarmee onderscheiden we ons van verhoudingen die in het commerciële circuit bestaan, daarmee vindt ook de parallel die we in het produktgerichte denken met het bedrijfsleven trekken, zijn begrenzing.

Vertrouwen in ontwikkelingen

Dames en heren, ik heb in het kort enkele opmerkingen willen maken over ontwikkeling, die ik zie rond het produktgerichte denken. Instellingen en subsidiënten zullen zakelijker met elkaar omgaan, omdat we meer gaan werken met het maken van afspraken, in de vorm van zakelijke overeenkomsten over aard, omvang en prijs van de te leveren producten. Tegelijk staan we voor de opgave om ervoor te zorgen, dat de uitkomst van dit zakelijker verkeer ertoe leidt dat voor de burgers goede hulp en dienstverlening beschikbaar is.

Ik heb veel vertrouwen in die ontwikkelingen. Uw panel, dat kritisch de jaarverslagen bekijkt, levert op eigen wijze een bijdrage aan die ontwikkeling. Ik wens u vanmiddag een plezierige bijeenkomst toe.

A. Wildekamp, Wethouder Maatschappelijke en Gezondheidszorg, Amsterdam. □

Tips bij het schrijven van een jaarverslag

door Anjo Dauma

Voordat de genodigden zich op de koosjere hapjes stortten, kregen zij de nodige tips geseerveerd, die van pas kunnen komen bij het maken van een jaarverslag. In dit artikel nemen wij de belangrijkste tips over.

Jaarverslagen zijn bedoeld voor publieke verantwoording van de instelling of de onderneming. De publieke verantwoording kan gericht zijn op de (toekomstige) klanten, de leveranciers, de overheid, de financiers, de aandeelhouders. Kortom: allen die direct of indirect, nu of in de toekomst bij de instelling of het bedrijf zijn of worden betrokken. Doel van een jaarverslag is het bieden van inzicht in de gegevens van de organisatie. Hiermee wordt vertrouwen en binding met het bedrijf of de organisatie opgebouwd. En dat is weer goed voor de continuïteit.

Het Panel Jaarverslagen is door het Landelijk Centrum Opbouwwerk ingesteld om de kwaliteit van de verslagen te bevorderen. Met een kwalitatief verantwoord jaarverslag - een verslag dat de noodzakelijke zakelijke gegevens bevat - kan een instelling zich beter presenteren in de markt. Afgaande op de verslagen die voor en om-

streeks de instelling van het Panel werden geschreven kon daar wel iets aan worden verbeterd. Bijvoorbeeld: een betere presentatie, het verstrekken van goede informatie naar de klant en de financiers, het presenteren van de financiële- en sociale cijfers.

Vaak wordt met een schuin oog gekeken naar het bedrijfsleven als het gaat om de verbetering van de kwaliteit van jaarverslagen in de 'zachte sector'. Hoe doet men het daar? Zo'n vergelijking is zinvol, als maar onderscheiden wordt dat het om ondernemingen gaat die op een totaal andere markt werken. De commerciële en de maatschappelijke ondernemer hebben soms een heel verschillend verantwoordingskader en een ander maatschappelijk perspectief. In de beoordeling van de verslagen van 1991 stelde de jury al voor de verslagen vooral te schrijven voor de klant. De meeste verslagen waren tot dan toe vooral gericht op de betrokkenheid van en de verantwoording aan de overheid. Bij de beoordeling van de verslagen anno 1992 schreven veel instellingen dat men nogal wat moeite had met het 'richten op de klant'. De overheid kijkt nou eenmaal over de schouder mee. En voor de klanten is een jaarverslag zelden aantrekkelijk leesvoer. Uit

de opstelling van de gegevens bleek echter dat veel instellingen waardering opbrachten voor de suggestie van de jury. Een aantal instellingen richtte hun verantwoording duidelijk op de klanten.

De vergelijking met verslagen uit het bedrijfsleven leveren een aantal tips en aanwijzingen voor een goed verslag op. Allereerst over de items, of de hoofdstukken die een goed verslag moet bevatten.

In het algemeen geldt dat de aantrekkelijkste informatie meestal in het inhoudelijk verslag staat. Het financieel verslag is weliswaar het hart van het jaarverslag, maar het is voor de lezer het minst aantrekkelijke onderdeel. De items van het jaarverslag noem ik bewust in markttermen. Eenieder kan ze vertalen naar de eigen situatie:

Een jaarverslag van een commercieel bedrijf kent de volgende onderdelen:

1. Welke nieuwe activiteiten zijn ondernomen.
2. Welke producten (groepen) lopen goed en welke minder goed.
3. Hoe heeft de markt - of de politieke en maatschappelijke situatie - zich ontwikkeld en hoe goed of slecht heeft de onderneming het er van afgebracht.
4. Welke ontwikkelingen hebben zich voorgedaan in diverse sectoren of divisies van het bedrijf, mede in relatie tot de markt en maatschappelijke ontwikkelingen.
5. Hoe verantwoordt het bestuur en directie zich aan de klanten en leveranciers en hoe aan de aandeelhouders/financiers. (Vooral op dit onderdeel kunnen de diverse adressanten in aparte hoofdstukjes goed worden onderscheiden.)
6. Wat zijn de verwachtingen voor het nieuwe jaar en eventueel de verdere toekomst, welke investeringen zullen worden gepleegd.
7. Hoeveel winst wordt uitgekeerd aan de aandeelhouders, welk winstdeel blijft binnen de onderneming en waarvoor. (Lees bijvoorbeeld: welk effect heeft uw instelling bereikt met betrekking tot de overheid, of maatschappelijke ontwikkelingen.)
8. Heeft de onderneming bijgedragen aan de samenleving (arbeidsmarkt) en het milieu.
9. Welke zijn de ontwikkelingen omtrent het personeel geweest, ook in relatie tot de arbeidsmarkt.
10. Het jaarverslag wordt gecompleteerd met uitgebreide jaarcijfers. (En dan wordt het saai.) Een uitgebreide verantwoording wordt meestal gevolgd door een samenvatting van de belangrijkste financiële cijfers, met name bestemd voor de aandeelhouders, beursanalisten en andere geïnteresseerden.

In het vervolg geef ik een aantal praktische tips naar aanleiding van enkele centrale door de jury aangedragen thema's.

Deze thema's zijn:

1. Hoe verander je de adressant van de verslaglegging? Met andere woorden: hoe moet verantwoording plaatsvinden, ook naar de klant, niet alleen naar de overheid.
2. Hoe kan de identiteit van de instelling worden overgebracht? Verslagen zijn soms erg technocratisch. Vaak

wordt een maatschappelijk perspectief, of een eigen opstelling gemist.

3. Welke informatie hoort wel en welke niet in een verslag?

De tips die bij deze thema's horen:

ad.1 *De verantwoordelijkheid aan de klant en/of de overheid*

Om onderscheid te maken tussen het schrijven voor de klant (of publiekfunctie) en de overheid, kan het verslag aan de overheid in een apart hoofdstuk worden geplaatst. Daarin past bijvoorbeeld de verantwoording van de kosten en de baten, van de te verwachten marktontwikkelingen en trends, praktische gevolgen van politieke besluitvorming en inhoudelijke effecten van beleid.

De verantwoording van dit deel kan goed gekoppeld worden aan een bijeenkomst met de overheid. Een instelling kan zo zelf feed-back organiseren. Dit is vergelijkbaar met het bestuur en de directie van een onderneming die een vergadering van aandeelhouders uitschrijven. Het valt namelijk op dat de overheid zelf geen bijeenkomst uitschrijft over activiteiten van instellingen. Het is van belang dat de binding tussen instelling en overheid voor langere termijn wordt verzekerd.

ad.2 *Het overbrengen van identiteit*

Er zijn veel filosofische opmerkingen te maken over het begrip identiteit. Het gaat om profileren, duidelijk herkenbaar zijn en een eigen verantwoordelijkheid invullen.

De invulling van 'identiteit' kan praktisch worden waargemaakt door een aantal zaken te benadrukken. Begin het verslag met een profiel van de instelling: doel, missie (ook maatschappelijk), producten, wat kan de klant van die producten verwachten, vanuit welke achtergrond worden activiteiten aangeboden, kwantitatieve omvang van de organisatie (omzet, budget, personeel)? En niet te vergeten: het adres! Neem een colofon op met daarin enkele gegevens over de oplage, de adressanten en de redactie van het jaarverslag. Vermeld ook de financiers en bedank ze. Dit onderdeel hoeft overigens niet meer dan één A4 te beslaan.

Maak onderscheid tussen een directieverslag, een bestuursverslag en een verslag van het uitvoerend apparaat. Richt het algemene verslag op de publiekfunctie van de instelling (klant, collega's, leveranciers). Voeg een apart (kort) verslag voor de financiers en/of de overheid bij.

Vermeldt de producten en activiteiten en leg uit waarom deze producten worden gevoerd. Die reden is geen vanzelfsprekendheid! Maak de voordelen van het product voor de klant duidelijk. Vooral in de zorgsector (maatschappelijke dienstverlening) worden productbeschrijvingen gemist. Noem behandelmethodes en therapieën en geef aan in welke gevallen ze toepasbaar zijn en met welk effect. En ook: wat zijn of waren de kosten van deze producten. Wat was uw inzet voor deze activiteiten. Vul dit aan met conclusies over het al dan niet voortzetten

van de activiteiten. Wat is wel en wat niet geslaagd? Zijn er nieuwe ontwikkelingen die moeten worden toegepast, of waarop moet worden ingespeeld.

Bij nieuwe ontwikkelingen eventueel laten zien, dat het om eigen initiatieven is gegaan. Wie werden erbij betrokken zowel intern als extern? Zijn netwerken ingeschakeld? Treedt de instelling buiten de eigen verkokerde omgeving? Is de vernieuwing het gevolg van eigen initiatief, acquisitie, overheidsontwikkelingen, (bijvoorbeeld subsidie)? Is de vernieuwing veroorzaakt door beïnvloeding van de cultuur van de organisatie, door invoering van nieuwe werkwijzen, zoals: 'weg van het bureau en de wijk in' (meer persoonlijke dan schriftelijke benaderingen).

ad.3 *Welke informatie is wel en niet van belang?*

Vooraf in de sector samenlevingsopbouw wordt vaak iedere activiteit beschreven en beoordeeld. Dit jaar heeft de jury een verslag gezien met zelfs 175 bladzijden informatie, inclusief de suggestie om nog meer informatie op te vragen. Natuurlijk wil iedereen graag recht doen aan elke medewerkende, maar dit gaat toch te ver en doet afbreuk aan soms zeer goede verslaglegging.

Probeer de producten te clusteren in hoofdgroepen. Albert Heijn voert 17.000 producten, maar die staan echt niet allemaal in het jaarverslag genoemd. De producten worden gegroepeerd: food, non food, vers- en diepvriesactiviteiten. En het jaarverslag is verdeeld in verslagen van de groep supermarkten, bakkerijen, drogisterijen enzovoorts. Probeer dus tot hoofdgroepen te komen en beschrijf de ontwikkelingen (ook kwantitatief) per groep.

Registratiegegevens, staatjes en statistieken horen in bijlagen thuis. Deze gegevens ge-

citaten uit het rapport van de jury

De trends

De verslagen worden professioneler. Het lijkt erop dat een aantal adviezen van de jury wordt opgevolgd. In vergelijking met het vorige jaar is er sprake van een betere vormgeving en indeling. De meeste instellingen scoren steeds beter op presentatie; de lay-out krijgt de nodige aandacht. De suggestie van de jury om de presentatie meer te richten op de klanten en minder op de overheid lijkt te worden opgevolgd.

De jury ziet die verandering terug in de stijl van het jaarverslag. Het is lang niet altijd meer een opsomming van de werkzaamheden, maar steeds vaker een presentatie van de mogelijkheden.

Hoewel wij niet voor de volle honderd procent tevreden zijn - de verslagen worden nog te vaak als 'redelijk' beoordeeld - is er bepaald sprake van een positieve ontwikkeling. Wij raden u aan de keus voor de klant te (blijven) accentueren. Uw financier zal dit zeker op prijs stellen.

Een aantal instellingen slaagt er goed in een identiteit over te brengen. Die identiteit is merkbaar

van vaak weinig inzicht in de ontwikkelingen en de effecten van uw activiteiten. Probeer in het verslag de belangrijkste ontwikkelingen te beschrijven. Publiceer niet alleen bezoekersaantallen, maar ook vergelijkingen met voorgaande jaren en met scores naar doeltreffendheid voor de klant (dit geldt vooral voor de zorgsector).

Vermijd vooral dat het jaarverslag een feitelijke opsomming wordt van activiteiten, zoals in het ouderenwerk nogal eens gebeurt. 'We hebben dit jaar dit en dat gedaan'. Een verslag van de activiteiten is pas waardevol indien de lezer er een waardeoordeel aan kan ontleen. Richt het verslag op de kern-activiteiten. Dit lijkt een overbodige opmerking, maar het is toch essentieel om het te noemen. Als voorbeeld dient de verslaglegging van de sociale werkvoorzieningen waarin over de ontwikkelingen van de 'tewerkgestelden' bijna alleen beschrijvingen over de grootte van de wachtlijsten, aangevuld met gegevens over het ARBO-beleid, worden weergegeven. Wel bevat het verslag veel informatie over de ontwikkelingen voor het eigen ambtelijke personeelsbeleid en bevat het omzet, productie- en financiële cijfers. Wat meer nadruk op de kerntaak - het bieden van werk voor zeer kwetsbare groepen werknemers - zou het verslag boeiender maken en de identiteit meer benadrukken. De lezer wil graag weten wat de effecten van het bieden van werk voor de doelgroep is geweest. Hoe men anders dan in andere organisaties of bedrijven er in slaagt uitval van personeel te voorkomen. Hoe deze werkwijze meer zou kunnen worden toegepast in andere bedrijven en instellingen. Welke deskundigheid zet men hierop.

Dit artikel is een bewerking van de toespraak van Anjo Douma tijdens de prijsuitreiking van het Panel Jaarverslagen. □

aan een eigen visie en opstelling. Er zijn keuzes gemaakt vanuit een eigen opvatting, toegespitst op de doelgroep(en). Dergelijke verslagen boeien door de aansluiting tussen markt en produkt, door initiatief en door steer en herkenning. Vooral instellingen in de sectoren samenlevingsopbouw en zwakzinnigenzorg slagen hier goed in. Extra in de schijnwerper plaatsen wij dit jaar de instellingen die het met een kleiner budget moeten doen. Met weinig middelen slaagt men er opvallend vaak in iets goeds neer te zetten. Deze verslagen blinken uit in soberheid, eenvoud en directheid. Ook in zo'n stijl kan men van degelijkheid getuigen.

De algemene hoofdprijs. Stichting Joods Maatschappelijk Werk te Amsterdam. Een sterk verslag dat spreekt door zijn presentatie van eenvoud en degelijkheid. Er is sprake van een samenhangende en geïntegreerde verslaglegging van de verschillende activiteiten van de instelling. Daardoor is de verslaglegging en in alle opzichten informatief zeer verantwoord.

□

Van Heeswijkplein tot Heeswijkpark

In Den Haag Zuid-West staat de komende jaren heel wat te gebeuren. Het stadsdeel (zie kader) ondergaat een belangrijke gedaantewisseling. Gemeente, woningbouwcorporaties, projectontwikkelaars en banken ontwikkelen een investeringstrategie voor de revitalisering van dit stadsdeel. Maar ook bewoners ontwikkelen hun leefbaarheidsplannen op buurt- en wijkniveau. Op een studiedag van het LSA over sociale vernieuwing in dit Haagse stadsdeel met meer dan 60.000 inwoners werd een van die opmerkelijke bewoners-initiatieven gepresenteerd. De Bewoners- Werkgroep Heeswijkpark ging op cursus om van hun Heeswijkplein een Heeswijkpark te maken. In plaats van nieuwe woningen wordt het plein, als het aan bewoners ligt, weer een centrale ontmoetingsplek in de wijk voor jong en oud.

Geschiedenis van het plein

Het Heeswijkplein ligt in Moerwijk, een der oudste gedeeltes van Den Haag Zuid West. In 1954 werd het 'grootste winkelplein van Europa' zoals de burgemeester het plein destijds omschreef officieel 'geopend'. Het Heeswijkplein bleek al gauw het hart van Moerwijk. Het was een speelplaats voor de vele kinderen van de toen nog jonge bevolking in de wijk. Met koninginnedag was er kermis en jaarlijks zette circus Toni Boltini er zijn tent op. In de jaren tachtig bleek Moerwijk echter de eerste wijk in het stadsdeel die te maken kreeg met vergrijzing en werden de signalen dat de wijk niet meer aan de eisen van deze tijd voldeed, steeds duidelijker.

Uit de jaren tachtig stammen ook de eerste maatregelen voor groot onderhoud en werd een plan voor herinrichting van de wijk ontwikkeld, waaronder het Heeswijkplein. Op een deel van het plein dienen voor ouderen geschikte woningen te verschijnen. Het plein is een van de weinige plaatsen waar nog ruimte is voor nieuwbouw. De plannen daarvoor dateren uit 1985, het plein ligt er echter nog steeds verwaarloosd en vrij ongebruikt bij. Wat is er in de tussentijd gebeurd?

Bewoners zijn lange tijd niet in de plannen voor herinrichting van het plein gekend. Toen de plannen hier toe wel bekend werden reageerden de bewoners, georganiseerd in de overleggroep groot-onderhoud Heeswijkplein, verontwaardigd. Uit deze verontwaardiging ontstond een eigen plan voor herinrichting van het plein. Het plein diende in de ogen van bewoners behouden te

blijven. Tevens vonden zij dat er in de wijk betere lokaties waren voor woningbouw.

Een eigen plan wordt geboren

Na uitgebreid onderling overleg werd besloten een eigen schets voor de herinrichting van het plein te maken. Middels een enquête werd deze schets voorgelegd aan bewoners. De overgrote meerderheid van de bewoners stemden in met deze schets. Impliciet betekende dit een verwerping van de plannen voor nieuwbouw op het plein. Na overleg met de wethouder en bewoners verdwenen de gemeentelijke plannen voor herinrichting voorlopig in de ijskast. Maar bewoners wilden de gemeente een alternatief aanbieden. Met financiële steun van het toenmalige bureau De AAN-pak en met hulp van het opbouw-werk, de Pool voor Technische Bewonersondersteuning en het Koorenhuis Centrum voor kunst en cultuur, werden twee herinrichtingsplannen in de vorm van twee maquettes ontworpen. Vooraf hadden de bewoners zich gerealiseerd niet genoeg kennis in huis hadden op het gebied van ruimtelijk inzicht. Het Koorenhuis werd dan ook benaderd om in deze leerde in kennis en vaardigheid te voorzien. Door middel van een cursus ontstond stap voor stap een geheel nieuw plan voor herinrichting van het plein. Een initiatief en een cursus die op andere plekken in het land navolging verdient. Hoe zag de cursus er globaal uit? Bewoners verzamelden eerst ideeën bij kinderen in de buurt op diverse scholen, en bij ouderen buurtbewoners. Groepen in de wijk die

meer of minder regelmatig van het plein gebruik maakten. Uit de inventarisatie kwamen een aantal wensen voort als: speelruimte met speelwerkzeugen, voetbalveldje, basketbalveldje, plek om lekker met elkaar te kunnen kletsen. Ouderen wilden meer een buurtpark waar ze een praatje konden maken en een jeu de boules-baan. In de ogen van bewoners moest het plein ook te gebruiken zijn voor wijkfeesten, zoals voor een weekmarkt voor artikelen die in de winkels rondom het plein heen te verkrijgen zijn. De inventarisatie leverde een drietal duidelijke uitgangspunten voor revitalisering van het plein op:

- + een ontmoetingsplaatsen voor jong en oud;
- + nieuwe speelmogelijkheden voor kinderen;
- + ruimte voor wijkfeesten.

In het ontwerpproces bleken deze uitgangspunten een rode draad. Als functies zijn ze zijn voorzover mogelijk geconcretiseerd in de plannen en maquettes. De bewoners en de cursusleiding besloten tevens een tweetal benaderingen uit te werken waardoor het proces twee ontwerpen opleverde:

1. Een ontwerp dat uitging van een overzichtelijke benadering, aansluitend bij de opzet van de wijk.
2. Een opzet die uitging van een meer organische benadering waarin de te ervaren bewegingen een positieve spanning t.o.v. de strakke omgeving moelen oproepen.

Tevens is een schatting gemaakt van de kosten, uitgaande van standaardmaterialen die verkrijgbaar zijn bij de dienst Stadsbeheer. De kosten komen uit op 750.000 tot 1.000.000 gulden. Met name de herbestrating en een speelvoorziening zijn de grootste kostenposten. De kosten van de gemeentelijke plannen voor herinrichting zijn ons niet bekend.

De bewonersplannen voor de herinrichting van het plein zijn eind 1991 gepresenteerd. Anno 1994 heeft de gemeente nog niet gereageerd op de plannen van bewoners. Ook de toekomst van de oorspronkelijke gemeentelijke plannen is nog duister.

Recent is onder bewoners een nieuwe enquête gehouden om te kijken of er nog steeds draagvlak voor de plannen van bewoners is. Er zijn plannen in de maak om jaarlijks een buurtfeest te houden en ook de LSA-studiedag bleek een poging om de plannen weer onder de aandacht te krijgen. Bewoners geven de moed nog niet op. Ze zijn blij als hun initiatief elders in het land wel tot een concrete uitwerking leidt. Met financiële hulp van de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting en de Dienst Bouwen en Wonen van de gemeente Den Haag, is door betrokken partijen een publicatie uitgegeven waarin de cursus en de uitkomsten ervan uitgebreid zijn beschreven. In vervolg wordt de werkwijze en de inhoud van de cursus, zoals in deze publicatie beschreven, weergegeven. Dit artikel hoopt ook bij te dragen aan een bredere bekendheid van dit opmerkelijke bewonersinitiatief.

Proces in verschillende stappen:

Op basis van de ervaringen van bewoners in Moerwijk is een stappenplan aan te geven voor bewoners die invloed willen uitoefenen op stedenbouwkundige veranderingen binnen hun wijk. In "De ruimte de ruimte laten, bewoners ontwerpen een plein", pag. 30 en 31 wordt het stappenplan als volgt beschreven.

1. Enquête

Om een goed inzicht te krijgen in de wensen van de wijkbewoners kan men het beste een vragenlijst opstellen en rondsturen. Deze enquête dient ingevuld te worden door de wijkbewoners. Let erop dat de vragen helder geformuleerd zijn, dat ze kort zijn en dat er niet te veel vragen op de lijst voorkomen.

2. Actieplan

Op basis van de resultaten van de enquête stelt men een actieplan op dat niet alleen dient om de strategie te bepalen, maar ook als toetssteen in latere fasen van het proces.

3. Eerste voorlichtingsbijeenkomst

Het actieplan en de resultaten van de enquête worden tijdens een bijeenkomst in een wijkcentrum ge-

presenteerd aan de wijkbewoners. Via een persbericht licht men de plaatselijke media (krant, radio, wijkblad, etc.) in over de ongenoegens en de voorlopige plannen.

4. Cursus ruimtelijk inzicht

In een tiental bijeenkomsten organiseert een kunstenaar/docent workshops waarin de betrokken deelnemers de beginselen leren van ruimtelijk inzicht. Belangrijk is dat er overeenstemming is in de groep over de inhoud en de structuur van de work-shops.

5. Excursie

Tijdens de cursus 'ruimtelijk inzicht' organiseert de kunstenaar/docent in samenwerking met de stedenbouwkundig adviseur een excursie naar relevante plekken binnen en buiten de gemeente, zodat de deelnemers zich een beeld kunnen vormen van negatieve en positieve ontwikkelingen in vergelijkbare situaties.

6. Tweede voorlichtingsbijeenkomst

Na afloop van de cursus presenteren de deelnemers de resultaten van de cursus aan de wijkbewoners door middel van een voorlichtingsbijeenkomst. De presentatie bestaat uit:

- Een tentoonstelling met, indien mogelijk, maquettes en tekeningen.
- Een korte mondelinge toelichting waarna vragen beantwoord kunnen worden.
- Een planomschrijving.

7. Derde voorlichtingsbijeenkomst

Als de wijkbewoners positief reageren op het gepresenteerde nodigt de wijkgroep vertegenwoordigers van de gemeente en woningbouwvereniging/ huiseigenaren uit om kennis te nemen van de plannen. Via een persbericht licht men de media in.

8. Gemeenteraad

Als de problematiek in de Gemeenteraad wordt behandeld, delen de leden van de actiegroep de boekjes met de plannen uit.

Ruimtelijk inzicht

Op pagina 32 van de publicatie "De ruimte de ruimte laten, bewoners ontwerpen een plein" wordt in het kort de inhoud van de cursus ruimtelijk inzicht beschreven.

1. Kennismakingsbijeenkomst:

afspraken maken over de vorm en begeleiding en de globale inhoud van de workshops, groen licht van de werkgroep.

2. Eerste bijeenkomst:

nadruk ligt op onderlinge communicatie, verkenning van thema kleur, bespreking van de werking van kleur en de opbouw van het beeld.

3. Tweede bijeenkomst:

nadruk op het indelen van het witte papier door middel van zwarte vormen en lijnen; relatie doortrekken naar het indelen van de leeg huiskamer en in groter verband naar het plein.

4. Derde bijeenkomst:

de platte ingedeelde werkstukken worden driedimensionaal gemaakt door te snijden in vlakken die omhooggeklapt worden. Openingen in vlakken worden opgevuld met gekleurd papier. Er wordt gewerkt op een fotokopie van het oorspronkelijke werkstuk. Sociaal aspect: deelnemers kunnen elkaars werkstuk kiezen.

5. Vierde bijeenkomst:

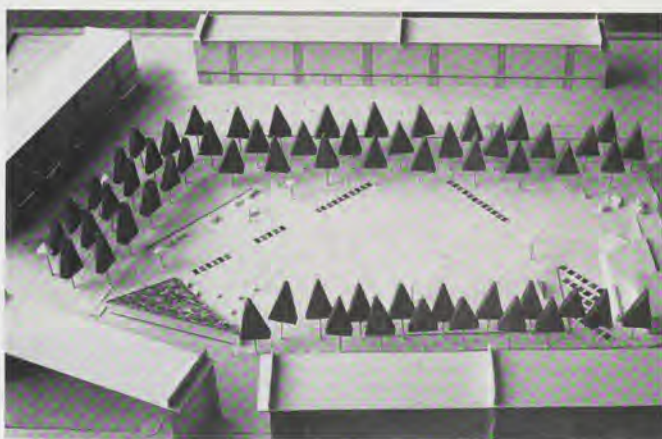
met een videocamera en een monitor bekijken de deelnemers hun eerste ruimtelijke werkstukken alsof het een professioneel werkstuk is dat op het plein geplaatst moet worden. Centraal staat de discussie over functie en mogelijkheden.

6. Vijfde bijeenkomst:

de realiteit van het plein wordt onderzocht en vastgelegd door middel van een fotocamera en een lijst vragen die beantwoord moeten worden. Bedoeling is de zwakke en de sterke punten van het plein te inventariseren.

7. Zesde bijeenkomst:

discussie over de foto-opdracht met evaluatie van de mogelijkheden en

een van de twee maquettes
foto: Gerard Ram

onmogelijkheden van het plein. Naar aanleiding van de conclusies stelt men een opdracht waaraan de toekomstige herinrichting moet voldoen. Gesplitst in groepen gaat men aan de slag. De eerste 'schetsmaquettes' (d.w.z. globale indeling door middel van gekleurd papier en potlood) worden gemaakt.

8. Zevende bijeenkomst:

presentatie en toelichting aan de werkgroepleden van de plannen aan de hand van de schetsmaquettes van de verschillende groepen. Op deze wijze leren ze hun ideeën toe te lichten en te verdedigen.

9. Achtste bijeenkomst:

uitwerken van de ideeën die ontstaan zijn tijdens de bespreking van de schetsmaquettes. Ideeën worden nader vormgegeven in hoofdlijnen.

10. Negende bijeenkomst:

het uitwerken van de specifieke functies van de diverse onderdelen van het plein en realisatie van de uiteindelijke maquette. Het is raadzaam om aan dit onderdeel verschillende bijeenkomsten te besteden, bijvoorbeeld om onderdelen van de maquette uit te vergroten.

11. Slotbijeenkomst

Het vervaardigen van het presentatiemateriaal en bespreking van de expositie/presentatie voor wijkbewoners en andere betrokkenen.

Bestellen

De Ruimte de Ruimte Laten is een uitgave van 'Het Koorenhuis, centrum voor kunst en cultuur' in Den Haag.

Bestellen via het projectbureau van Het Koorenhuis, tel. 070 3422722, vragen naar Helma Klooss. Het boekje kost fl. 12,50.

veel inwoners als de gemeente Gouda. Het bestaat uit vier wijken: Moerwijk, Morgenstond, Bouwlust en Vrederust. Het stadsdeel kent weinig differentiatie naar woningen, zo bestaat 85% van de woningvoorraad uit sociale huurwoningen, en weinig differentiatie naar bevolkingsgroepen. Het stadsdeel is voor velen een opstap naar een ruimere en duurere woning buiten Den Haag. Toch willen vele bewoners in hun wijk blijven wonen.

In de jaren tachtig worden de zwakke plekken in het functioneren van het stadsdeel zichtbaar. De woningen zijn na circa dertig jaar aan een grote onderhoudsbeurt toe. Er wordt veel verhuurd. De bevolking verandert van samenstelling en vergriest. Tussen de nieuwe bewoners en de zittende bewoners bestaan grote verschillen in woon- en leefstijl. Het voorzieningenniveau gaat achteruit, met name het winkelbestand en sociale voorzieningen. De bestaande voorzieningen zijn ook niet afgestemd op de komst van nieuwe bewoners met diverse leefstijlen.

Samen met de gemeente starten de corporaties begin jaren tachtig met een grootscheepse onderhoudsbeurt en renovatie. Onder leiding van het bureau AANpak, een projectorganisatie met vertegenwoordigers van corporaties en gemeentelijke diensten wordt getracht meer differentiatie in de wijk aan te brengen, zowel in stedeboekkundig als sociaal en functioneel opzicht. Met sociale vernieuwingsgeld worden scholings- en werkgelegenheidsprojecten opgezet. Door afgehele bezuinigingen in begin jaren negentig worden veel leefbaarheidsplannen niet tot uitvoering gebracht. Uiteindelijk is de AANpak te veel een onderhouds- en beheerprogramma en te weinig een vernieuwingsprogramma gebleken. Er is ook weinig differentiatie bereikt.

Begin jaren negentig wordt een plan voor een grootscheepse en totale fysieke vernieuwing van het stadsdeel ontwikkeld. Een uniek plan voor de aanpak van problemen in de naorlogse wijken. Het plan bestaat uit een investeringsstrategie om subsidieeloos te kunnen bouwen door het bundelen van publieke en private geldstromen. Het plan voorziet in de oprichting van een Ontwikkelingsmaatschappij bestaande uit corporaties, gemeente, projectontwikkelaars, een bank en de stichting Winkel- en Bedrijvenstructuur. Na goedkeuring door de gemeenteraad worden de plannen verder uitgewerkt in concrete bouwplannen op diverse lokaties.

Het plan, de investeringsstrategie, betekent een grote uitdaging voor bewoners en opbouwwerk. In het plan ontbreekt een sociaal vernieuwingsprogramma. Met name op het terrein van onderwijs en welzijn neemt het plan het bestaande gemeentelijke beleid als uitgangspunt. Ook regelt het weinig of niets voor de rechten van bewoners van de te slopen complexen. Door het ontwikkelen van een sociale paragraaf trachten bewoners en opbouwwerk een aantal van bovenstaande zaken te regelen. De sociale paragraaf zal dan wel aan het oorspronkelijke plan toegevoegd moeten worden. Het meest opmerkelijke in deze paragraaf is het idee om met investeerders te onderhandelen over een percentage van de opbrengst van hun projecten die zij moeten storten in een speciaal fonds, te gebruiken voor initiatieven op het gebied van werken, welzijn en onderwijs. Dit wordt de 'social return of investments' genoemd. Een werkwijze die ook in de Kop van Zuid in Rotterdam wordt ontwikkeld. Een ander instrument dat bewoners en opbouwwerk hebben ontwikkeld is de **meetlat**, een handvat voor bewoners om concrete plannen als uitwerking van de investeringsstrategie te kunnen beoordelen. Elders in dit nummer wordt hierop ingegaan.

Een handvat voor de bewoners van Den Haag Zuidwest voor het toetsen van de plannen die nu en in de nabije toekomst zullen verschijnen.

In Den Haag Zuid-West staat de komende jaren heel wat te gebeuren. In dit stadsdeel van circa 60.000 inwoners ontwikkelen gemeente, corporaties, winkeliers en projectontwikkelaars stedenbouwkundige plannen in de vorm van een investeringsstrategie. Elders in dit nummer van MO wordt hierop nader ingegaan. Op buurt- en wijkniveau ontwikkelen bewoners hun eigen plannen en overleggen daarover met gemeente en de woningbouwcorporaties. Op stadsdeelniveau ontbreken bewoners vooralsnog. Ze zijn op dat niveau niet te organiseren, is de verzuchting bij de gemeente. Termen als investeringsstrategie, differentiatie, verdichting etc. blijken op stadsdeelniveau hanteerbare begrippen, op buurt- en wijkniveau schept het alleen verraging en onduidelijkheid. Niet bepaald een gunstig klimaat voor bewoners om over de plannen van dit stadsdeel mee te praten.

Het Stedelijk Bureau Opbouwwerk, bewonersorganisaties en POOL Technische Bewoners Ondersteuning, ontwikkelden, geconfronteerd met deze feiten, een eigentijds handvat voor bewoners om toch gericht en zinvol mee te kunnen praten: de meetlat. Aan de hand van de thema's wonen, woonomgeving en voorziening worden bij de centrale begrippen en maatregelen de belangrijkste vragen waarmee bewoners aan de slag moeten, verwoord. In het kader worden de onderdelen van de meetlat weergegeven.

Per onderdeel volgt allereerst een korte inleiding en uitleg. Vervolgens worden - grafisch aangegeven met centimeterstreepjes van een meetlat - argumenten, keuzen en vragen die bewoners moeten beantwoorden aangegeven. Het geheel wordt geïllustreerd met foto's.

Kiezen, kiezen, kiezen

Een voorbeeld uit de meetlat kan de opzet verduidelijken. In de plannen voor de investeringsstrategie neemt het begrip differentiatie een belangrijke plaats in. In de opvatting van de samenstellers van de meetlat is het begrip differentiatie uiteen te leggen in een viertal mogelijke keuzes:

- + kiezen voor bepaalde doelgroepen (ouderen, jongeren, gezinnen, etc.);
- + kiezen voor een bepaald woningtype (eengezinswoning, groepswoningen, etc.);
- + kiezen voor een bepaalde inkomensgroep (lagere inkomens, modale inkomens, hogere inkomens);

- * kiezen voor een bepaalde hoogte van woonlasten (sociale woningbouw lager dan f 510,-, vrije sector en koopwoningen, etc.).

Voorstellen voor differentiatie kunnen getoetst worden aan de hand van deze vierdeling. Wanneer in een van de plannen voor een bepaalde wijk of buurt gekozen wordt voor voor de bouw van eengezinswoningen omdat er te weinig differentiatie zou zijn (dit is een keuze voor een bepaald woningtype) kunnen bewoners aantonen dat er in de wijk juist behoefte is aan woningen met een lage huur (keuze voor een inkomensgroep en/of een bepaalde hoogte van de woonlasten).

Bruikbaar en eigentijds

De meetlat lijkt een bruikbaar en eigentijds instrument. De vraag is of een dergelijke opzet zich ook leent om de kwaliteit van de dienstverlening van al dan niet samenwerkende voorzieningen (bijvoorbeeld zorgvoorzieningen voor ouderen) en het samenleven van mensen (overlast, vereenzaming) te toetsen. Is de sociale paragraaf bij de investeringsstrategie (zie het artikel over het Heeswijkplein) ook te vertalen in een soort meetlat?

Bestellen

Meetlat, acht pagina's groot, is een uitgave van: de gezamenlijke Bewoners Organisaties Den Haag Zuidwest, Opbouwwerk en POOL Technische Bewoners Ondersteuning en is verkrijgbaar bij:

Stedelijk Bureau Opbouwwerk, Den Haag, Tel. 070- 3636956

Onderdelen van de meetlat zijn:

Wonen:

- differentiatie
- sloten/handhaven
- verdichting
- doelgroepen voor wie wordt gebouwd
- beheer van de woningen

Woonomgeving:

- groenvoorziening
- sloten/singels
- parken, groenstroken, fiets- en wandelpaden
- sportvelden en volks- en schooltuinen
- binnenterreinen
- verkeer

Voorzieningen:

- winkels
- scholen
- wijk- en dienstencentra/overige ontmoetingscentra
- sociaal cultureel-/jongerenwerk/buurthuizen

op lokatie in het stadsdeel Den Haag Zuid-West,

in samenwerking met de SEV op 17 februari 1994

"Hier is gesloopt en wordt nu nieuw gebouwd" wijst een Zuid-Westbewoner vanuit de bus naar een in aanbouw zijnd complex: "er zijn drie keer meer gegadigden dan er woningen zijn. Geen wonder dus, dat beleggers geïnteresseerd zijn."

En dat laatste is precies het vernieuwende aspect, dat leidde tot de LSA-lokatedag in Den Haag Zuid-West: woningcorporaties en gemeente initiëren integrale vernieuwing van dit stadsdeel en betrekken daarin het particulier initiatief. Uitgangspunt is een kostendekkende realisatie. De intenties zijn uitgewerkt in het zogenaamd 'Integraal UitvoeringsPlan' afgekort tot IUP.

Het stadsdeel beschreven

Peter Hoogvliet, medewerker van het Woningbedrijf Zuid-West, geeft een korte beschrijving: het stadsdeel bestaat uit vier wijken en is gebouwd in de jaren '50 en '60. Het gaat voor het merendeel om portiek-etagewoningen met een betaalbare huur. De woningen zijn in eigendom van enkele corporaties. De wijken zijn ruim opgezet. Veel bewoners hebben hier ooit een woning betrokken en sindsdien niet meer verlaten. Zuid-West telt zo'n 60.000 inwoners. In getalsmatig opzicht gaat het om een stad in de stad. Momenteel staat echter éénderde van de bewoners als woningzoekend ingeschreven. Dat zijn vooral de inmiddels oud(er) geworden autochtonen, die in verband met hun leeftijd naar een andere woonvorm zoeken. Dat soort voorzieningen is echter niet in de wijken aanwezig. De nieuwe instroom van bewoners heeft veelal niet de intentie zich blijvend te vestigen.

De resultaten van buurtbeheer

Tijdens een rondleiding in Buurt 4 en een busrit kunnen de circa 50 deelnemers aan de LSA-bijeenkomst met eigen ogen aanschouwen dat er door middel van buurtbeheer veel verbeterd is. En dat allemaal in het kader van de Sociale Vernieuwing. Ernst Leupen, ambtenaar van de

Dienst Stadsbeheer, vertelt dat het buurtonderhoudsbedrijf, de Stichting BOBOR, opgericht is om de verpaupering, het vandalisme en de vervuiling van Buurt 4 tegen te gaan. Er zijn inmiddels acht barenpools aan de slag bij BOBOR. Thijs van Gaalen, lid van het buurtbeheerteam, is terecht enthousiast over de ontwikkeling en resultaten van de bewonersparticipatie bij de invulling en het beheer van Openbaar Groen; de kenmerkende binnenruimen van de wijk veranderen van afvalhopen in kleine paradijsets.

Mevrouw Turboer laat aan de hand van dia's het creatief proces zien, dat bewoners doormaakten om het Heeswijkplein een ander, door wijkbewoners gewenst aanzien te geven. Men is nog in de slag met de gemeente om dit plan te realiseren.

Vernieuwing kent dilemma's

Jos Hellegraaf, hoofd van het Stedelijk Opbouwwerk in Den Haag, leidt de deelnemers terug naar het vernieuwende aspect: Een kostendekkende integrale vernieuwing van een stadsdeel. Zij schetst, dat de initiatiefnemers kozen voor een 'upgrading proces' in de wijk. Vanuit het oogpunt van leefbaarheid, moet men voorkomen, dat Zuid-West een 'goedkope-eiland' wordt.

Dit heeft onder andere meer nieuwbouw ten koste van de bestaande bebouwing, tot gevolg. De kosten worden gedekt uit huurverhogingen, de opbrengsten van grondverkoop na sloop en dergelijke.

Er is 'van buiten de wijk' veel belangstelling voor de nieuwbouw. Voor de autochtone Zuid-Westbewoner zijn de woningen evenwel onbetaalbaar. Tegenstellingen in leefstijl en belangen tussen de autochtone bewoners en de nieuwkomers zijn evident.

Bij de planontwikkeling van het IUP waren de bewoners overigens niet betrokken. Mevrouw Hellegraef schetst het dilemma: een aanspreekbaar kader van bewonersverteenwoordiging namens het gehele stadsdeel ontbreekt. Zuid-West kent van oudsher bewonersorganisaties die momenteel per wijk een platform vormen.

Hoewel de vier betrokken platforms inmiddels contact met elkaar onderhouden over het IUP, zijn de belangen per wijk vaak tegengesteld aan elkaar. De grootschaligheid van het plan maakt de actieve deelname van bewoners aan planontwikkeling te gecompliceerd, iets dat beleggers node missen volgens de SEV-brochure, die na de bijeenkomst uitgereikt wordt. Wellicht is hier het gezegde over 'Mohammed en de Berg van toepassing. Immers, de eerdergenoemde resultaten van het buurtbeheer in de wijk bewijzen, dat bewoners investeren in hun directe, eigen leefomgeving. Beleggingsmaatschappijen investeren met het doel winst te maken en gaan ervan uit dat een grootschalige, integrale aanpak hiertoe de meeste kansen biedt. De overlevingskansen van gecentreerde winkelcentra zijn groter dan die van de buurtwinkeltjes, zeker wanneer Zuid-West uitgroeit van 60.000 naar 80.000 inwoners. In het IUP wordt uitgegaan van deze groei en een gedeeltelijke sanering van het winkelbestand.

Verhouding kapitaal en zorg

Het plan speelt in op de 'markt' en richt zich niet in eerste instantie op aspecten als het scheppen van werkgelegenheid, het treffen van voorzieningen voor bejaarden of een uitbreiding van scholingsmogelijkheden. Ook ontbreekt er een voorgestelde regeling over de vergoeding van herhuisvestingskosten. Wel is voorzien in een beschrijving van de algemene leefbaarheidsaspecten.

Onlangs heeft het opbouwwerk het schrijven van de ontbrekende Sociale Paragraaf van het IUP op zich genomen. Hierbij komt de nadruk te liggen op het begrip 'social returns of investment'. De gedachte hierachter is, dat het investeren in bewoners(organisaties) rendabel is. Gelept wordt om een gedeelte van de middelen die bij financiering vrijkomt, in te zetten voor een verbetering van de sociale infrastructuur, zoals de opvang van jongeren en het scheppen van werkgelegenheid en sociale voorzieningen. Zou het kapitaliseren van de reeds aanwezige

ge voorzieningen in het stadsdeel dit pleidooi in commercieel opzicht versterken?

Opbouwwerk en nieuwe gezag

Volgens mevrouw Hellegraaf heeft de gemeente in dit type planvorming steeds minder in de melk te brokkelen, hetgeen de 'kleur' van de ondersteuning aan bewonersorganisaties door het opbouwwerk wijzigt. Er wordt om andere strategische keuzes gevraagd; de tijd dat spandoeken successen op het politieke front boeken, is voorbij. Het opbouwwerk spant zich nu in voor een discussie met bewoners op basis van argumenten. Men wordt gevraagd argumenten en redenen te geven voor het uitgesproken 'tegen'. Bovendien is een 'Meetlat' ontwikkeld, bedoeld

om bewoners een instrument te geven bij het beoordelen van de eigen leefomgeving. De meetlat bevat een scala van onderwerpen, die van invloed (kunnen) zijn op de omgeving.

De inspraakprocedure

De normale inspraakprocedure is op het IUP van toepassing. Bewoners kregen één maand de tijd zich een mening te vormen; zij vinden deze tijd te krap bemeten. De inspraakavond van half februari leverde in ieder geval de belofte aan bewoners op, dat de sloophandhavingplannen opnieuw bekeken worden door de initiatiefnemers. Inmiddels loopt de bezwaarschriftentermijn ten einde. Opvallend is, dat veel bezwaarschriften gezamenlijk werden inge-

diend; een nieuwe ontwikkeling. Desondanks geloven de op de bijeenkomst aanwezige bewoners niet in een voor hen succesvol verloop van de inspraak. Een mevrouw merkt op, dat het IUP in de buurt bedreigend overkomt en dat de inspraak een wassen neus is: 'Alles is al beslist, we staan met de rug tegen de muur. Je moet je er maar bij neerleggen.'

Mijn buurman knikt somber.

Doutsje Nauta,
projectontwikkelaar LCO Zwolle

Een gesprek met bewoners van de werkgroep buurtbeheer uit buurt 4 Niet het eerste het beste project

door Chris Veldhuisen

Het laatste jaar wordt Buurt 4 in Den Haag Zuid-West regelmatig door belangstellenden bezocht. En niet alleen uit de onmiddellijke Haagse omgeving, maar ook van heinde en verre. Bijvoorbeeld een Israëlische delegatie, op werkbezoek in Nederland op uitnodiging van het Stedelijk Bureau Opbouwwerk. Ook was de buurtwerkgroep present op de LSA-studiedag (zie elders in dit nummer) met een presentatie van de activiteiten in Buurt 4. Reden genoeg voor MO/Samenlevingsopbouw een gesprek te voeren met de bewonersleden van deze werkgroep. Bij aankomst in het wijkpand blijkt de werkgroep goed vertegenwoordigd te zijn met zeven mensen, Joop, Bep, Annette, Koos, Thijs, An en Cees. Een gesprek van meer dan twee uur volgde. Hieronder een korte impressie van dat gesprek.

Buurtbeheer in 'Buurt 4' in Den

Haag Zuid-West, een wat eenvormige wijk met circa 4000 inwoners, wordt langzaam een begrip. In 1992 weten de bewoners de (stedelijke) stimuleringsprijs buurtbeheer in de wacht te slepen. En typerend genoeg voor de werkgroep wordt de prijs van f 2.500,- gebruikt om een stenen tafeltennistafel naast het wijk-en dienstencentrum te plaatsen. Ook de jeugd moet profiteren van buurtbeheer in Buurt 4.

Veranderingen worden zichtbaar

Het begon allemaal met een bewonersavond in de Vredekerk, georganiseerd door gemeente, corporatie en opbouwwerk. Bewoners konden de sterke en zwakke kanten van hun buurt op twee grote vellen papier aangeven. Op die avond gaven meerdere bewoners zich op voor een 'werkgroep buurtbeheer'. En eigenlijk voert die werkgroep nog steeds uit wat er die avond aan

bod is geweest.

De bewonerswerkgroep is inmiddels drie jaar bezig. In die tijd is veel bereikt. Veranderingen in de wijk zijn zichtbaar geworden. Zo zijn de bewoners trots op de binnentuinen die volgens hun eigen plannen nieuw zijn ingericht. Daarbij is ook aan misdaadpreventie gedacht; de tuin wordt verlicht door lampen aan de buitenmuren van de woningen. Een gevolg van dit succes is dat de woonconsulent van de woningbouwcorporatie - overigens actief lid van de werkgroep - bewoners op het klachtensprekuur krijgt die klagen: wanneer zijn onze binnentuinen nu aan de beurt. Wij hebben ook plannen, maar waar is het geld?

De werkgroep straalt werklust uit. Men praat niet meer over het verleden. Enthousiast worden nieuwe plannen besproken. Zo wil men het verkeer uit de wijk bannen; het gebied moet een 30-km zone worden.

En via het 'bedrijf BOB-vier' - onder verantwoordelijkheid van een bewonersstichting - worden diensten aan bewoners aangeboden, zoals het kuisen van portieken en het wassen der glazen. Gesprekken met de politie moeten een pakket aan inbraakwerende maatregelen opleveren. De werkgroep ziet in de wijk genoeg werk voor misschien wel tien banenpoolers.

Voor vol worden aangezien

In het begin werd de werkgroep door gemeente en instellingen nog niet voor vol aangezien. Dat is veranderd. Tegenwoordig overheerst de verbazing over de inzet, betrokkenheid en resultaten die worden bereikt. Nu de werkgroep bekend raakt, en de wegen naar gemeente en andere partijen weet te vinden, groeit de samenwerking.

Een aantal werkgroepleden was al actief in bewonerscomités of was al jaren als vrijwilliger actief in bijvoorbeeld de scouting, het ouderenwerk of als sportleider. Het werk in een werkgroep buurtbeheer was voor sommigen echter een nieuwe uitdaging. En het blijft een uitdaging, want de plannen worden steeds omvangrijker en beter doordacht. Men leert met de dag.

Gevarieerde groep

De werkgroep bestaat uit mensen van verschillende pluimage. De leeftijd varieert van 30 jaar tot over de 70 jaar. Men woont in alle delen van de wijk. En iedereen heeft zo zijn eigen 'achterban', of affiniteit met bepaalde groepen in de wijk. An en Annette benadrukken bijvoorbeeld het belang om kinderen bij de herinrichting van de binnentuinen te betrekken. Via 'kindermiddagen' kunnen zij hun wensen goed kenbaar maken. Koos en Thijs spreken over de dienstverlening die via een soort bedrijf onder verantwoordelijkheid van een bewonersstichting aan bewoners zal worden aangeboden. Niet een bedrijf als BOBOR, zoals in een andere wijk in Den Haag Zuid-West, maar volgens een plan dat geheel door henzelf wordt uitgewerkt.

de ander maquette, foto: Gerard Ram

Koos heeft het gevoel dat de 'generatiekloof' in de wijk wat gedicht wordt. Jongeren wordt gevraagd welke wensen ze hebben. Joop vertelt over de zoektocht naar een plek waar jongeren kunnen voetballen zonder te veel overlast te veroorzaken. Bijna smalend vertelt Koos hoe de DWO's (de gedecentraliseerde wijkwelzijnsorganisaties) naar de werkgroep toekomen om te vragen hoe zij nu die 'lastige jeugd' in de wijk hebben benaderd.

Annette benadrukt op haar beurt dat ouderen op hun kennis en ervaring aangesproken moeten worden. Misschien kunnen zij kinderen en éénouder gezinnen wat helpen. Bep, de oudste van het gezelschap, vertelt met een anekdote dat met geven en nemen mensen zonder al te veel overlast met elkaar kunnen samenleven. En An voegt daaraan toe dat die tolerantie de wijk typeert.

Cees, de voorzitter van de club, is trots op zijn clubje. Toen op een bewonersavond de bewoners spontaan voor de werkgroep en de plannen applausdisseerden moest hij even wat wegslikken. 'Jazeker', zegt hij, 'wij hebben een goede binding met de wijk.' Waarop Joop, licht kritisch, aangeeft 'dat er altijd mensen zijn die weinig of geen interesse voor buurtbeheer en de werkgroep hebben'.

Het paradepaardje, de wijkkrant

Ze zijn het erover eens: het wijkkrantje is een onmisbaar middel voor een goede communicatie met de buurtbewoners. De reacties op de krant zijn positief. Vaak worden de werkgroepleden op straat aangesproken. Bewonersavonden worden gebruikt om de buurtbeheerplannen door te lopen: hoe ver zijn we, wat is er uitgevoerd en wat niet, zijn er nog andere zaken die aandacht behoeven? De bewonersavonden worden goed bezocht (circa 150 - 200 bewoners).

Wij kunnen het zelf

De belangrijkste conclusie van ons gesprek is: het initiatief mag dan bij beroepskrachten en gemeente hebben gelegen, tegenwoordig zijn bewoners de voortrekkers en die zijn steeds beter in staat zelf de maatregelen en plannen op te pakken. Wat nu nog een 'tandje te zwaar' lijkt is de aanpak van vervulde sloten (de gemeente heeft geen budget meer voor onderhoud aan sloten), de 30-km zone en verplaatsing van de busroute door de wijk. Maar men laat deze plannen niet los. Tezijntijd komt men er zeker op terug.

Een bewonersorganisatie oprichten, hoe doe je dat?

Waar een opbouwwerker jaren voor heeft gestudeerd, en vaak jaren ervaring voor mee-brengt, weet de Nederlandse Woonbond uit te leggen in iets meer dan 30 pagina's: hoe richt je een bewonersorganisatie op? Is het werkelijk zo eenvoudig of is er met deze brochure meer aan de hand?

Het gaat de Woonbond niet om het oprichten van een bewonersorganisatie vanwege 'het oprichten' alleen. De veronderstelling is dat er al iets speelt in een buurt of wijk en dat er initiatiefnemers zijn. Er zijn bijvoorbeeld klachten over de woningen en de woonomgeving. Sommige bewoners besluiten dat je samen sterker staat en bundelen de krachten om zo verbeteringen af te dwingen. De brochure neemt deze initiatiefnemers bij de hand en geeft een stappenplan voor het beter structureren van de groep. Het gaat daarbij om onderwerpen als: organiseren van een bewonersvergadering, maken van plannen, verdelen van taken, contact houden met de achterban, overleggen met de verhuurder(s) en de gemeente. Ook praktische zaken als de organisatievorm en het verkrijgen van financiering, komen aan de orde.

De auteurs hebben daar zeven helder geschreven en korte hoofdstukken voor nodig. Het achtste hoofdstuk zet de Woonbond in het zonnetje met informatie over doelstelling, organisatie en hoe je lid kunt worden. Daarna volgt nog een voorbeeldstatuut voor een huurdersvereniging.

De brochure verloochent haar afkomst niet. De tekst is sterk gericht - om niet te zeggen eenzijdig gericht - op het tot leven wekken van een huurdersorganisatie. Dat verwondert inderdaad niet, maar jammer is wel dat door deze opzet de aange-reikte processen en tips moeilijk te vertalen zijn naar andere initiatieven, activiteiten en typen organisaties. Tenslotte mag je onder een bewonersorganisatie iets meer verstaan dan een huurdersvereniging in enge zin.

Hoewel de eenzijdige gerichtheid op 'huurdersorganisaties' een beperking inhoudt, gaat het hier om een interessante brochure. Het gepresenteerde stappenplan biedt veel houvast. Het is echter wel zo dat uit wordt gegaan van een normale 'modaal Hollandse' situatie waarin bewoners zich weten te verenigen zonder dat vaak voorkomende problemen - al jaren slepende ruzies, tegengestelde belangen, kinnesinne, familievetes, wijkkoninkjes, on-verstaanbaarheid, miscommunicatie, prettig gestoorden, dronkaards, duivenmelkers en wat al niet - een sta-in-de-weg zijn. Op dit punt verzuimt de Woonbond rekening te houden met het gegeven dat wijken vandaag de dag een tikje

ingewikkelder in elkaar steken dan ooit het geval was. Aan alle mogelijke valkuilen, strikken en klemmen gaat de brochure te makkelijk voorbij.

Bestellen:

De brochure 'Een bewonersorganisatie oprichten, hoe doe je dat' kost 12,00 per exemplaar (17,90 voor leden van de Woonbond). Het juiste bedrag overmaken op Postbankrekening 8217479 t.n.v. Woonbond-Informatie Amsterdam, o.v.v. titel en aantal exemplaren.

Cursussen beroepenoriëntatie presteren beter

Lit onderzoek van Petra Kruiswijk van het Verwey-Jonker Instituut blijkt dat arbeidsongeschikten die deelnemen aan een cursus beroepenoriëntatie, meer en actiever perspectieven ontwikkelen voor hun toekomst. Het Provinciaal Utrechts WAO-Beraad - tevens opdrachtgever van het onderzoek - heeft de cursus beroepenoriëntatie in 1989 opgezet met als doel arbeidsongeschikten een beter perspectief op de arbeidsmarkt te geven. Sindsdien wordt de cursus op verschillende plaatsen en door verschillende organisaties gegeven. In het onderzoek zijn dan ook in totaal elf cursussen beroepenoriëntatie in de provincies Utrecht en Noord-Brabant betrokken.

Al tijdens de cursus blijkt dat de cursisten stappen zetten richting werk, opleiding of vrijwilligerswerk. Het onderzoek toont aan dat deze trend zich voortzet na afloop van de cursus. Resultaat op termijn is dat meer cursisten reïntegreren. Het onderzoeksrapport beschrijft dat de uitgangspunten van de cursussen beroepenoriëntatie anders zijn dan die van de officiële reïntegratiepraktijk van de Gemeenschappelijke Medische Dienst (GMD). Het doel is niet alleen werkherhvatting, maar evenzeer

terugkeer van arbeidsongeschikten in het maatschappelijk leven. Daaronder wordt niet alleen betaald werk begrepen, maar ook onbetaald werk of andere activiteiten. Bovendien sluiten de cursusleiders aan bij de eigen ervaringen van de cursisten en daarmee bij hun tempo van reïntegratie. Veel tijd en aandacht wordt besteed aan datgene waar cursisten wél geschikt voor zijn. Verder belicht de auteur in het rapport de positie van de organisaties die de cursussen geven. Deze organisaties staan los van de GMD en bieden arbeidsongeschikten daarvoor een geschikt klimaat om hun eigen (arbeids)perspectieven te ontwikkelen.

Bestellen

Het rapport 'Reïntegratie en de eigen kracht van WAO-ers' is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij:

het Verwey-Jonker Instituut,
Kromme Nieuwegracht 6,
3512 HG Utrecht,
tel. 030-300799

De prijs is 20,-; inclusief verzendkosten.

Specialiseren in samenlevingsopbouw

LOCO

H | R ----- & | O

LOCO in Rotterdam start per 6 september weer de 'Voortgezette Opleiding Opbouwwerk'.

De Voortgezette Opleiding Opbouwwerk wordt vooral gevolgd door functionarissen van (plaatselijke) instellingen voor welzijn (opbouwwerk, jongerenwerk, ouderenwerk, migrantenwerk, sociaal cultureel werk en dergelijke), functionarissen van

(semi)overheidsinstellingen (projectcoördinatoren sociale vernieuwing, buurt/wijkbeheer) en functionarissen van zorginstellingen (ouderen, lokale gezondheidsbevordering).

Zij kiezen deze tweede-fase opleiding om beter in te kunnen spelen op actuele vraagstukken of om de eigen bijdrage meer te specialiseren richting samenlevingsopbouw en maatschappelijk ondernemen.

Het studieprogramma van de tweejarige opleiding omvat de volgende onderdelen:

1. Analyse en diagnose, 8 modules over beleid, organisaties en methoden.
2. Methodiek en strategie, 8 modules methoden, technieken, terreinen en supervisie.
3. Innovatie en ontwerp, 12 modules op het gebied van organisatie/management, educatieve processen en presentatietechniek, methodiek opbouwwerk, creativiteit en praktijk-reflectie.

Toelatingsvoorwaarden:

Je moet in het bezit zijn van een HBO- (of WO) diploma van een agogische of vergelijkbare opleiding en tenminste twee jaar beroepservaring hebben in een voor de opleiding relevante functie.

Opleidingsdag: dinsdag

Kosten: / 5.500,- per jaar.

Inclusief alle lesmaterialen

Lokatie: Rotterdam

Register: Deze opleiding heeft het keurmerk gekregen van de HBO-Raad als landelijk erkende VO. Gediplomeerden worden ingeschreven in het landelijk register.

Een brochure met informatie kan worden aangevraagd via telefoon 010.440.34.11 (secretariaat LOCO).

Post-HBO cursus buurtbeheer

Het aantal gemeentes dat buurtbeheer introduceert als motor voor praktische sociale vernieuwing stijgt nog steeds. Er wordt steeds meer aandacht besteed aan de noodzakelijke inbreng van de bevolking bij het aanpakken van de toenemende onveiligheid en overlast en het voorkomen van verval en desintegratie van buurten. Bewoners(organisaties), gemeentes, corporaties, politie en welzijnswerk zijn belangrijke partners, wanneer voor de integrale aanpak wordt gekozen, die zo kenmerkend is voor buurtbeheer.

LOCO organiseert sinds 1992 driedaagse cursussen 'Buurtbeheer' op verschillende plaatsen in het land en cursussen of trainingen op maat voor gemeentes, corporaties en welzijnsinstellingen. Wegens grote belangstelling organiseert LOCO op vier lokaties in het land opnieuw de cursus Buurtbeheer.

Het programma van de driedaagse cursus omvat onder andere:

- woonwensen, leefstijlen en leefbaarheid
- vervalsignalering, buurtanalyses en toekomstscenario's
- de integrale aanpak en organisatie
- de aanpak van overlast, sociale onveiligheid en vervuiling
- de nieuwe werkwijze van de betrokken beheerders.

Data en plaatsen

Amsterdam:

19, 26 mei, 2 juni

Utrecht:

9, 16, 23 juni

Eindhoven:

8, 15, 22 september

Rotterdam:

8 dagdelen op dinsdag

vanaf oktober.

Prijs: / 1.100,- inclusief materiaal- en verblijfskosten. Voor meer informatie en folder: LOCO
telefoon 010-440 34.11.

LOCO

H | R ----- & | O

Symposium 'Moedercentra Nederland'

Het Landelijk Centrum Opbouwwerk en de Hogeschool van Amsterdam organiseren 27 mei een symposium over het onderwerp 'Moedercentra'. Organisatie en Uitvoering van dit symposium vormen een afstudeerproject van twee studenten 'Kultureel Werk', Alieke van der Wijk en Judith Tesselaar.

Een Moedercentrum is een voorziening op buurtniveau voor moeders en hun kinderen. Zij kunnen er dagelijks terecht om elkaar te ontmoeten en van de faciliteiten van het centrum gebruik te maken. Zoals bijvoorbeeld: een werkplaats voor houtbewerking, een koffieshop, gespreksgroepen, computercursussen, cadeauwinkel en ontbijtochtend. Een Moedercentrum wordt door moeders zelf georganiseerd. Het doel is het slaan van een brug tussen de 'wereld thuis' en de samenleving. Moedercentra bestrijken vele leefgebieden van vrouwen, vanuit een integrale aanpak. Ook hier zijn de vier W's (wonen, werken, weten en welzijn) aan de orde. Bovendien wordt samengewerkt tussen burgers, beroepskrachten, overheden en (commerciële) bedrijven.

Tijdens het symposium van 27 mei zal het concept van moedercentra worden verduidelijkt door gast-sprekers en een videodocumentaire. Daarna worden in vijf workshops - met maximaal 20 deelnemers - de uitgangspunten van het concept ter discussie gesteld. Een forumdiscussie vormt de afsluiting.

Dit symposium is bedoeld vooragogisch werkers, initiatiefnemsters, politici en beleidsmedewerkers. Van de deelnemers wordt een actieve inbreng verwacht.

Het symposium vindt plaats op de dependance Singel van de Hogeschool van Amsterdam: Singel 132-134 (10 minuten lopen van het Centraal Station).

Het begin is om 9.30 uur. De dag wordt afgesloten om 16.15 uur, waarna u een hapje-drankje en muziek wordt aangeboden.

Deelname kost f 75,-, inclusief lunch (f 25,- voor studenten, initi-

atiefnemsters en houders van een stadspas).

Inschrijven

is mogelijk met onderstaande bon. De deelnamekosten kunt u overmaken op: bankrekening 42.89.25.111 t.n.v. FSAD-CMV, o.v.m. 'Symposium, 270594' (het gironummer van ABN/AMRO Amsterdam is: 2391)

U bent definitief ingeschreven nadat uw betaling binnen is.

Voor meer informatie:

Alieke van der Wijk: 020 6204577

(maandag 18.00 - 20.00)

Judith Tesselaar: 020 6279752

(woensdag 18.00 - 20.00)

Aanmeldingsformulier

Ondergetekende geeft zich hierbij op als deelne(e)m(st)er aan het symposium 'Moedercentra Nederland' op vrijdag 27 mei 1994.

naam: _____ postcode: _____
adres: _____ woonplaats: _____
telefoon: _____

de deelnamekosten à - f 75,- of: - f 25,-, zijn overgemaakt.

(aankruisen wat van toepassing is)

Voorkeur workshop:

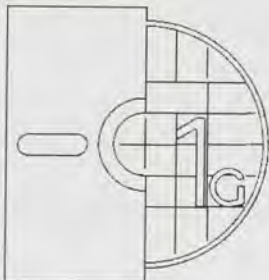
- A Moedercentra en de maatschappelijke positie van vrouwen met (jonge) kinderen.
- B Moedercentra en scholing en arbeid.
- C Moedercentra, hoe vernieuwend zijn zij?
- D Moedercentra en welzijnswerk.
- E Moedercentra en emancipatie.

eerste keus: _____

tweede keus: _____

Dit formulier insturen naar:
Hogeschool van Amsterdam
Secretariaat Afdeling Culturele en Maatschappelijke Vorming
Droogbak 1A
1013 GE Amsterdam

De Fondsendisk

De Fondsendisk bevat het grootste en meest uitgebreide overzicht van particuliere fondsen in een databank. Fondsen kunnen bijzonder nuttig zijn als verschaffers van aanvullende financiering in de sectoren welzijn, kunst en cultuur, wetenschap, volksgezondheid, scholing en dergelijke. Fondsen verschaffen aanvullende inkomsten voor studenten, onderzoekers, gehandicapten enzovoorts. Kortom bij het zoeken naar financiële middelen mag een goed fondsenoverzicht niet ontbreken.

In Nederland zijn honderden particuliere fondsen. Het is onmogelijk deze allemaal te kennen en bij te houden. Uitgeverij GVV verzorgt daarom een databank met al deze fondsen. Redacteurs houden de informatie continu actueel. Door jarenlange ervaring bij het verzamelen van informatie heeft GVV een bijzonder groot aantal fondsen achterhaald. Al deze informatie is nu beschikbaar op diskette. Met deze uitgave kunt u snel en gemakkelijk, op uw eigen PC, nagaan welke fondsen voor uzelf, voor uw organisatie of voor uw project de meest geeignende zijn.

Voor wie

De Fondsendisk is van groot belang voor iedereen die regelmatig op zoek is naar financiën. Ook voorlichtende en overkoepelende organisaties kunnen veel profijt hebben van De Fondsendisk. De databank biedt namelijk de mogelijkheid snel en accuraat te adviseren.

Zoeken als een expert

Het computerprogramma helpt u bij het zoeken. Het programma werkt als een expert op dit gebied. U kunt bij het zoeken in het systeem bijvoorbeeld van de volgende criteria gebruik maken:

- wat zijn de terreinen waarvoor het fonds bijdragen verleent;
- in welke regio bent u gevestigd of woonachtig;
- wat voor soort bijdragen worden verleend;

• zijn er persoonskenmerken zoals geslacht, geloof, leeftijd of naam die een rol kunnen spelen bij de aanvraag.

Bij alle fondsen staat een duidelijke omschrijving van onder andere de doelstelling, de voorwaarden, de hoogte van de bijdrage en de aanvraagadressen.

De Fondsendisk is bijzonder vriendelijk in het gebruik. De zoekstructuur is ontwikkeld in samenwerking met gebruikers. De Fondsendisk is bij uitstek geschikt om snel en betrouwbaar te adviseren. Er zijn faciliteiten om notities te maken bij de teksten in de databank. En natuurlijk kan alle informatie worden geprint en verwerkt in rapporten.

Het programma is zo gebruikersvriendelijk dat de Fondsendisk ook in bibliotheken en andere publiek toegankelijke ruimtes kan worden opgesteld.

Abonnementen en edities

De Fondsendisk verschijnt drie maal per jaar. Eenmalige aanschaft is ook mogelijk. De informatie in De Fondsendisk zal echter na verloop van tijd verouderen. Er komen fondsen bij, of ze vallen af. Met een abonnement bent u er altijd zeker van dat u over de laatste informatie beschikt.

Referenties

De Fondsendisk is vanaf de eerste uitgave een groot succes. De databank wordt gebruikt door adviseurs, door fondsen zelf om mensen te kunnen verwijzen en door grotere instellingen en welzijnskoepels. Ook gemeenten kunnen wij tot onze abonnees rekenen. Onze klanten zijn zeer tevreden over het grote gebruiksgemak in vergelijking met papieren uitgaven.

Uitgeverij GVV

Uitgeverij GVV is een gespecialiseerde uitgeverij. Een aantal jaren geleden kwam zij op de Nederlandse markt met de Subsidiendisk, het grootste overzicht van Nederlandse subsidies. Inmiddels heeft zij haar aanbod databanken zodanig uitgebreid dat er voor iedere vraag naar

financiën een antwoord is te vinden. De databanken worden op grote schaal gebruikt in de financiële wereld door accountants, Kamers van Koophandel, bedrijven en vele anderen. De ervaring die Uitgeverij GVV in de afgelopen jaren heeft opgedaan, staat garant voor kwalitatief hoogwaardige producten.

Technische vereisten

U moet beschikken over een IBM PC (of IBM compatibel) met 640 KB intern geheugen. Een harddisk is noodzakelijk. De databank wordt geleverd op 3,5 of 5,25 inch diskettes.

ONDERGETEKENDE VERZOEKT

- Een editie van De Fondsendisk ad fl. 175,-
 Een abonnement op De Fondsendisk ad. fl. 350,- per jaar

Genoemde prijzen zijn exclusief BTW en verzendkosten. Edities worden onder rembours verzonden

Instelling

_____

Contactpersoon m.v.

_____

Postadres

_____

Postcode

Plaats

_____

Telefoon

Handtekening

_____

In enveloppe zenden aan :
Uitgeverij GVV
postbus 354
1115 ZH DUIVENDRECHT

Telefoon: 020-665 95 55
Fax: 020-665 85 35

s.v.p. aankruisen 3,5 5,25 inch

gevraagd:

Experimenten onderhoud particuliere woningen

De slechte delen van de particuliere woningvoorraad zijn en worden met aanzienlijke overheidssubsidies opgeknapt. Voor niet ingrijpende verbetering van particuliere huurwoningen en voor het opknappen van woningen door eigenaar-bewoners wordt vaak een beroep gedaan op het stadvernieuwingfonds van gemeenten. Verwacht wordt dat de budgetten voor particuliere

woningverbetering in de komende jaren afnemen.

Om de kwaliteit van de particuliere woningvoorraad op peil te houden en te brengen, wordt permanent onderhoud steeds belangrijker. Enkele gemeenten, zoals Groningen en Enschede, werken al met een koppeling tussen een subsidie en onderhoud. Particulieren kunnen een bijdrage van de gemeente krijgen, onder voorwaarde dat men bereid is deel te nemen aan een onderhoudsfonds. Het is ook denkbaar dat onderhoudsactiviteiten worden gestimuleerd om te voorkomen dat

woningen op een gegeven ogenblik met aanzienlijke subsidies moeten worden verbeterd. De SEV wil in de komende tijd een aantal experimenten met permanent onderhoud steunen. Onlangs heeft de SEV hierover een bekopte brochure uitgebracht. In deze Brochure worden kort de lopende onderhoudsexperimenten beschreven, en wordt een aantal voorbeelden gegeven van mogelijke, nieuwe experimenten. Deze brochure kan bij het SEV-secretariaat worden besteld.

□

Vliegende start Consultatie en Adviescursus

De Consultatie- en Adviescursus die het Samenwerkingsverband Beroepsontwikkeling Opbouwwerk (SBO) en het Landelijk Centrum Opbouwwerk (LCO) samen met het landelijk opbouwwerk-opleidingscentrum LOCO ontwikkelde, was binnen twee weken geheel volgeboekt.

Volgens LOCO-manager Hekon Pasmaan wijst dit er op dat het SBO met dit initiatief een schot in de roos heeft gemaakt. De cursus, bedoeld voor Senior-opbouwwerkers, wil een krachtige impuls geven aan de geleidelijke introductie van consultatie- & advieskennis en kwaliteit van ervaren opbouwwerkers, waardoor deze junioren, c.q. minder ervaren vakgenoten kunnen bijstaan bij problemen en vragen in hun beroepspraktijk.

Het initiatief is te meer van belang nu zich breed aftekent dat in steeds meer lokaties sociaal-cultureel werkers feitelijk als (buurt)opbouwwerkers dienen te gaan functione-

ren, een tendens die zich al langer ook in het jongerenwerk aftekent.

College van Toezicht geïnstalleerd

Het initiatief tot de Consultatie- en Advies-cursus staat overigens niet op zich. In het Werkprogramma van het Samenwerkingsverband Beroepsontwikkeling Opbouwwerk (SBO) is ook de ontwikkeling van een Beroepscode voor Opbouwwerkers voorzien. Een ontwerptekst daarvoor is onlangs gereedgekomen en wordt thans langs twee lijnen aan het werkveld voorgelegd: enerzijds wordt door het SBO een aantal Regionale Kringgesprekken over de Ontwerp-Code belegd, anderzijds wordt een ruime steekproef van individuele opbouwwerkers in Nederland benaderd met het verzoek deze tekst te commentariëren. Zij zal ook worden voorgelegd aan experts binnen en buiten de sociale sector.

Tevens is in voorbereiding de inrichting van een Register Senior Opbouwwerkers. Voor de kwaliteitsborging van een en ander is door het Samenwerkingsverband Beroepsontwikkeling

SBO

Opbouwwerk en het Landelijk Centrum Opbouwwerk een College van Toezicht geïnstalleerd. De eerste activiteit van dit College was het in twee instanties toetsen van programma en organisatie van de Consultatie- en Adviescursus. In het College van Toezicht hebben zitting:

- Prof. Dr. Ing. C. de Wit, Erasmus Universiteit Rotterdam (Voorzitter)
- Prof. Dr. L.H. Mulder, Rijksuniversiteit Groningen (Vice-Voorzitter)
- Drs. F.G. Stafleu, Dr. Gradus Hendriks-stichting (Secretaris)
- Mw. M. Rats, Coördinator CMV, Hogeschool West-Brabant (Lid)
- Mw. M. Smeets, Opbouwwerker te Waalwijk, (Lid)
- Dhr. D. Bussing, Docent LOCO, Rotterdam (Lid)
- R. Meijer, Opbouwwerker te Assen (Lid)

□

Neem nu een abonnement op MO/Samenlevingsopbouw

MO/ Samenlevingsopbouw is een mededelingenblad van, voor en over de samenlevings- en opbouwwerkpraktijk. Er verschijnen tien nummers per jaar waarvan er tenminste vier themanummers of specials zijn.

Indien u verzekerd wilt zijn van automatische toezending van volgende interessante afleveringen van MO/Samenlevingsopbouw, is het raadzaam een abonnement te nemen.

Met ingang van 1994 kost een abonnement f 70,-, een tweede en ieder volgende abonnement: f 67,50, losse nummers kosten f 12,50 en specials f 14,50 (excl. porto).

1. Het Samenlevingsgebouw, Sociale vernieuwing en de kwaliteit van de woonomgeving, f 14,50, nr. 91, februari 1991.
2. De Samenlevingsfabriek, Sociale Vernieuwing en de kwaliteit van de arbeid(s-toeleiding), f 14,50, nr. 96 juli/augustus 1991.
3. Het Samenlevingsplein, Sociale vernieuwing en de ontwikkeling op maatschappelijk en cultureel terrein, f 14,50, nr. 99, december 1991.
4. De Samenlevingstuin, themanummer over o.a. Bewonersparticipatie en groenbeheer, f 12,50, nr. 107/108, november 1992.
5. De aanhouder wint, themanummer over het woon/werk-initiatief door de BVV-vrouwen in Amsterdam, f 12,50, nr. 113, juni 1993.
6. Participatie als praktijk. Themnummer over de activiteiten van een opbouwwerkinstelling in een grote stad, f 12,50, nr. 112, april/mei 1993.
7. Plattelandsontwikkeling: verkenning van de ontwikkelingen op het platteland in de samenlevingsopbouw; een 'pilot study'. f 12,50, nr. 116, september 1993.
8. De Landelijke Bewonersdag Sociale Vernieuwing: verslag van de dag met veel voorbeelden van lokale activiteiten. f 12,50, nr. 119, januari 1994.

Bestelformulier

Noteer mij voor: nummer _____ /abonnement 1993

Naam (instelling) _____ Deze bon
opsturen
naar:
Straatnaam _____ Mo/Samen-
levingsopbouw
Postcode/plaats _____ Prinsegracht 51
2512 EX
Telefoonnummer _____ Den Haag

